

Michael Conrad von Heyendorff der Jüngere, Tagebuch (1848-1849) mit einem Anhang von Urkunden, Kritische Ausgabe von Ela Cosma und Hansotto Drotloff, Namens- und Ortsindex von Hansotto Drotloff (Biografii istorice transilvane X), Argonaut Publishing, Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2016, 479 p.

Michael Conrad von Heyendorff cel Tânăr Jurnal (1848-1849) cu o anexă de documente, ediție critică de Ela Cosma și Hansotto Drotloff, indici de Ela Cosma (Biografii istorice transilvane XI), Argonaut Publishing, Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2016, 423 p.

„În vremurile demult apuse au trăit în mijlocul sașilor din Transilvania doi bărbați, între care tatăl a atins vârsta de 91 de ani, iar fiul pe cea de 88 de ani. Cei doi bărbați au avut obiceiul să țină un jurnal. Prima notă a tatălui provine din anul 1784, pe când avea 54 de ani, iar cea din urmă datează din 1821, cu puțin înainte de moartea sa. Cea dintâi notiță a fiului este din 1786, pe când avea vârsta de 17 ani, iar ultima datează din 1857 cu puțin mai înainte de moartea sa. Astfel, pe parcursul a 35 de ani cei doi au scris despre aceeași perioadă, după moda epocii, probabil fără a-și împărtăși unul altuia gândurile și însemnările”. În acest mod își deschidea Otto Folberth *Cuvântul înainte* al volumului *Unter fünf Kaisern. Tagebuch von 1786-1856 zur siebenbürgisch-österreichischen Geschichte (Sub cinci împărați. Jurnal din 1786-1856 privitor la istoria transilvăneano-austriacă)*, tipărit sub auspiciile Südostdeutsches Kulturwerk de la München în anul 1978. Folberth a publicat însă numai fragmente din jurnalele lui Michael Conrad von Heyendorff cel Bătrân și Michael Conrad von Heyendorff cel Tânăr, restituindu-le sub forma unei cărți structurate în 13 capitole. În timp ce jurnalul lui Michael cel Bătrân fusese publicat în paginile periodicului „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“ din anul 1876, jurnalul inedit al lui Michael cel Tânăr fusese moștenit de Folberth din familie, bunica sa paternă, Josepha Folberth născută Heyendorff, fiind o descendentă directă a celor doi primari ai Mediașului de altădată. Primit de la tatăl său, care realizase pe baza celor două jurnale și a altor surse epistolare din patrimoniul familiei o broșură dactilografiată în forma a 11 medaioane biografice sub titlul *Bărbați din familia Heyendorff*, Otto Folberth preciza că a luat cu sine în Austria manuscrisul jurnalului lui Michael Conrad von Heyendorff cel Tânăr în anul 1945, când s-a mutat din Transilvania la Salzburg, în urma celui de-Al Doilea Război Mondial, pe ale cărui fronturi luptase ca ofițer în armata română. Scopul său nu era altul decât acela de a-l publica „într-o țară în care nu era pusă nicio opreliște în fața editării manuscrisului”. Otto Folberth nu era un neofit în câmpul istoriografic și literar ardelean, nici pe terenul editării de documente săsești din secolul al XIX-lea, pentru că în perioada anilor 1924-1964 a publicat în 7 volume opera integrală a lui Stephan Ludwig Roth, cunoscutul preot evanghelic sas împușcat din ordinul tribunalului de sânge al nobililor din Cluj în 11 mai 1849. Această preocupare editorială a lui Otto Folberth explică întârzierea publicării manuscrisului lui Heyendorff cel Tânăr până în anul 1978, când Folberth însuși, ajuns la vârsta pensiei și a cărunțelor, fusese tentat să abandoneze lucrarea.

Manuscrisul lui Michael Conrad von Heyendorff a fost transcris și dactilografiat de sibianca Erna Zintz între anii 1961-1963, impulsul spre publicare venind în urma întâlnirii septuagenarului Folberth cu mai tânărul cercetător Udo Wolfgang Acker, alături de care a realizat o evaluare și o selecție a cuprinsului manuscrisului, publicând o prescurtare a „celor mai importante părți” din jurnalul de 1240 de pagini manuscrise, respectiv 1187 de pagini dactilografiate. Titlul sub forma căruia a văzut acel fragment lumina tiparului în 1978 se dorea de impact și i-a aparținut lui Otto Folberth, care a considerat că în acest fel va fi subliniat cel mai bine parcursul biografic de 88 de ani al lui Heyendorff cel Tânăr, autorul jurnalului a cărui viață s-a desfășurat în timpul domniei a cinci împărați: Iosif II, Leopold II, Franz I, Ferdinand I și Franz Joseph I.

Imboldul spre recuperarea moștenirii spiritual-culturală a familiei Heyendorff și în special a lui Michael Conrad von Heyendorff cel Tânăr îi revine tot unui medieșean pribeag, Hansotto Drotloff, chimist de profesie, însă istoric prin pasiune și vocație, care de mai bine de un deceniu este preocupat de depistarea și adunarea actelor Heyendorffilor, documente împrăștiate în varii arhive și

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVI, 2017, p. 433–466

în colecții private din România și Germania. Ceea ce face domnul Drotloff este fără îndoială lăudabil și merită aprecierea istoricilor și oamenilor de cultură germani și români, deoarece efortul acesta recuperativ și transpunerea lui în slovă tipărită nu fac altceva decât să salveze și să relanseze povestea unei comunități etno-confesionale și a membrilor ei care au jucat un rol important în devenirea istorică nu numai a sașilor, ci a întregii Transilvanii. Hansotto Drotloff se înscrie astfel într-o tradiție veche a cărturarilor sași preocupați de trecutul națiunii lor și al regiunii transilvănene, pe care au numit-o întotdeauna „Heimat” (patrie).

Geneza celor două volume pe care le supunem acum atenției mediului istoriografic românesc se regăsește în fericita întâlnire dintre efortul recuperativ al lui Hansotto Drotloff și travaliul istoriografic dedicat Revoluției pașoptiste al Elei Cosma. Ambele volume reprezintă rodul acestei frumoase colaborări între cei doi editori transilvăneni, care accesibilizează publicului din spațiul cultural românesc și german ediția critică a jurnalului pașoptist al lui Michael Conrad von Heydendorff cel Tânăr, însoțit de o serie de anexe documentare culese de memorialistul sas din izvoare epistolare și proclamații din epocă. Volumele se deschid cu cinci studii introductive, primele două, intitulate *Scene din viața publică și privată în Transilvania anilor 1750-1850, în oglinda scrierilor familiei Conrad von Heydendorff. Un proiect de cercetare inițiat de Heimatgemeinschaft Mediasch*, respectiv *Michael Conrad von Heydendorff cel Tânăr (7 aprilie 1786 – 29 august 1857)*, semnate de Hansotto Drotloff, iar următoarele trei, *Ediție critică completă a jurnalului pașoptist al lui Heydendorff, cu anexa sa documentară, Revoluția săsească de la 1848-1849 – O reparație istorică și Revoluția săsească de la 1848-1849 – O cronologie*, redactate de Ela Cosma. În continuare este restituit jurnalul heydendorffian efectiv care se întinde lunar începând cu ianuarie 1848 și sfârșind cu decembrie 1849. Editorii au inserat, totodată, sub titlul unui epilog patru documente din anii 1850 și 1854 referitoare la sfârșitul tragic al lui Stephan Ludwig Roth.

Autorul jurnalului a fost primar al Mediașului, aidoma tatălui și fiului său, vreme de mai multe decenii din prima jumătate a secolului XIX. În mod surprinzător nici el, nici tatăl său nu au urmat studii universitare în spațiul german, după obiceiul vremii, ci s-au rezumat la educația dobândită în gimnaziile săsești și libere regești din Mediaș și Cluj. Cu toate acestea, Michael Conrad von Heydendorff cel Tânăr nu a fost un birocrat ursuz, nici un politician dezinteresat de factorul cultural, implicându-se personal în procesul de constituire a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde* în anul 1840, care a devenit ulterior cea mai viguroasă asociație culturală a sașilor ardeleni și-l va inspira pe marele mitropolit Andrei baron de Șaguna în momentul alcătuirii statutelor Astrei. În momentul declanșării evenimentelor revoluționare în Ungaria, Heydendorff împlinise 79 de ani, însă era primar în funcție și nu își pierduse vitalitatea spirituală, nici puterea fizică, el însuși notând, la 1 ianuarie 1848, că „din harul lui Dumnezeu sunt într-un totu sănătos și mă rog ca pronia cerească, în nesfârșita-i bunătate părintească, să ne conducă preamiloștivă destinele și de acum înainte”. Bătrânul primar nu intuia ce avea să se întâmple, însă Revoluția de la 1848 l-a revitalizat din monotonia vieții, fiind obsedat în a consemna cât mai multe evenimente, episoade și turbulențe revoluționare cu puțință. Așa se explică faptul că un sfert din manuscrisul integral al jurnalului restituie cei doi ani fatidici 1848 și 1849. Cu multă acribie și precizie fixează cursul evenimentelor, ațintindu-și atenția în egală măsură asupra evenimentelor politice din parlamente și cancelarii, dar și asupra celor derulate în Transilvania. Din paginile jurnalului reiese că a fost înainte de toate un om al păcii și al concilierii, încercând să mijlocească o apropiere de români și să câștige încrederea episcopului Șaguna, despre care a scris câteva rânduri elogioase, considerându-l liderul de facto al Adunării naționale a românilor de la Blaj, un lider care a impregnat întâlnirii „un spirit de ordine extraordinar” și a „îndemnat poporul la loialitate față de Casa imperială”. La începutul anului 1849 s-a adăpostit alături de familie la Sibiu de frica armatelor generalului Josef Bem. Descrierea pe care o face aventuroasei fugi prin Frâua (astăzi Axente Sever), Șeica Mare și Hașag dezvăluie impresii unice din viața cotidiană a Transilvaniei și a locuitorilor ei în timpul revoluției pașoptiste. În 12 februarie 1849 a suferit un accident în urma căruia și-a rupt piciorul și a fost imobilizat la pat pe o durată de 8 săptămâni, ceea ce l-a împiedicat să se refugieze, alături de fiul său Karl și de familia acestuia, în Țara Românească, la București. Ajuns la vârsta de 80 de ani, „dată fiind vârsta mea înaintată și slăbiciunea pe care începusem s-o resimț, după

servicii credincioase îndeplinite timp de 60 de ani cu dragoste, trudă și cu neglijarea gospodăriei mele”, în 2 iulie 1849 și-a depus demisia din funcția de primar al Mediașului. A fost însă profund afectat de decizia magistratului și consiliului orășenesc din Mediaș de a nu-i aproba acordarea unei pensii de 400 de florini, ci de doar 200 de florini. A considerat această chestiune o jignire adâncă, pe care nu a fost capabil să o depășească ușor. Autorul a insistat asupra chestiunilor de natură politică și militară, urmărind cu mare atenție evoluția confruntărilor și a evenimentelor militare din Transilvania, învingerea armatelor maghiare revoluționare conduse de generalul Bem și eliberarea regiunii prin concursul trupelor rusești care au acționat în numele împăraților de la Viena și de la Petersburg, acestea fiind surprinse cu o vădită bucurie și satisfacție în paginile jurnalului. Paginile jurnalului ni-l înfățișează pe autor ca pe un bărbat cu un simțământ familial puternic și cu un sentiment religios profund. Desigur, ca orice sursă memorialistică, jurnalul pașoptist al lui Heydendorff cel Tânăr este unic în reproducerea unor detalii referitoare la Revoluția pașoptistă, de aceea apariția acestuia și în traducerea românească profesionistă a Elei Cosma oferă șansa tuturor celor interesați din spațiul românesc să descopere noi perspective asupra revoluției.

Volumele Heydendorff completează, în mod fericit, tabloul memorialistic românesc al Revoluției de la 1848 din Transilvania, tablou zugrăvit în tomurile publicate de regretații istorici Nicolae Bocșan și Valeriu Leu în anii 1988 și 2000, oferind acum o perspectivă săsească asupra evenimentului. Cunoscând dificultatea întocmirii unor asemenea ediții critice de texte germane din secolele XVIII-XIX, consider că Hansotto Drotloff și Ela Cosma merită felicitări sincere pentru cele două volume pe care le pun la dispoziția specialiștilor și a tuturor celor pasionați de istoria Transilvaniei. Totodată, îmi exprim speranța că cei doi editori nu vor abandona șantierul deschis pe marginea jurnalului lui Michael Conrad von Heydendorff cel Tânăr, ci vor continua pe viitor editarea profesionistă a întregului jurnal redactat de acesta între anii 1786 și 1857.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Ciprian RIGMAN, *Parohii, filii și preoți în Episcopia Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, 367 p.

După 1989, un domeniu de mare interes pentru școala clujeană l-a reprezentat istoria Bisericii Greco-Catolice. La Institutul de Istorie din Cluj această problematică a făcut obiectul mai multor proiecte de cercetare și a numeroase teze de doctorat¹, tratate echidistant, fără partizanat confesional.

Discipol al regretatului prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, creator de școală istorică la Cluj, și al cerc. șt. I dr. Simion Retegan, conducătorul tezei sale de doctorat, Ciprian Rigman a mers pe firul documentelor istorice, reconstituind cu acribie păienjenishul parohiilor și filiilor de la nivelul diocезei greco-catolice de Gherla și tipologia funcției parohiale, atribuțiile și drepturile preoților, educația, starea materială și conduita lor socială.

Cartea a apărut la Editura Argonaut din Cluj-Napoca în colecția „Teze de Doctorat” și în Seria „Istorie, Documente, Mărturie”. Ea vine în continuarea și completarea volumului *Protopopiate și protopopi în Dieceza Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, 329 p., publicat în 2014. Demersul asumat de Ciprian Rigman în cadrul școlii doctorale de la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române este, iată, dus la bun sfârșit într-un mod profesionist, în spiritul reconstituirilor sub aspect documentar, analitic și interpretativ.

¹ Silviu Sana, *Structuri bisericești și școlare în Episcopia greco-catolică de Oradea Mare. Parohii și școli sătești (1850-1900)*, Cluj-Napoca, 2011; Gligor Hagău, *Clerul din Episcopia Română Unită de Gherla în mișcarea națională și viața culturală românească din Transilvania, 1855-1905*, Cluj-Napoca, 2012; Sergiu Soica, *Biserica greco-catolică din Banat, 1945-1965*, Cluj-Napoca, 2013; Marius Constantin Câmpeanu, *Vicariatul greco-catolic al Maramureșului între 1856 și 1930* Cluj-Napoca, 2015; Dan Iftimi, *Protopopiatul greco-catolic Vișeu. Parohii, filii și școli, 1850-1900*, Cluj-Napoca, 2016.

Încă din timpul stagiului doctoral, Ciprian Rigman s-a remarcat prin seriozitate și perseverență. A publicat alături de membrii Departamentului de Istorie Modernă un capitol despre *Statutul social al învățătorilor greco-catolici din dieceza Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea* într-un volum intitulat *Realități sociale și implicare politică din Transilvania între 1849-1867* apărut la Editura Academiei Române din București în 2011. A publicat o carte de autor despre *Biserica, școala, populație în Protopopiatul Ortodox al Turzii la sfârșitul secolului al XIX-lea (1880-1900)* la aceeași editură Argonaut în 2015.

Sub aspectul conținutului, structura pe cinci capitole, plus concluzii a cărții *Parohii, filii și preoți în Episcopia Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)* este bine gândită și ordonată. Miezul îl reprezintă capitolul al treilea despre organizarea și funcționarea parohiei și filiei. Înlanțuirea subcapitolelor este logică și firească. Reconstituirea istorică este însoțită de nouă anexe documentare și o bibliografie bogată și actualizată. Aparatul critic este riguros întocmit.

Limitele temporale între care se încadrează lucrarea corespund păstoririi episcopilor Ioan Alexi (1853-1863) și Ioan Vancea (1856-1868), viitorul mitropolit al Blajului (1868-1892). Este vorba despre primele două decenii de existență ale Episcopiei greco-catolice de Gherla. Privită din perspectivă politică, perioada corespunde regimului politic liberal, cu un bilanț pozitiv pentru români, nu degeaba anii 1860-1867 s-au numit „anii mirifici”, când s-a recunoscut autonomia Transilvaniei, s-a proclamat principiul egalității națiunilor, egalității confesiunilor, s-au reînființat comitatele, districtele și scaunele.

În acest interval, dieceza de Gherla cuprindea 44 protopopiate și 634 de parohii și filii cu peste 400.000 credincioși. Era a doua episcopie ca mărime din Transilvania, după cea de Alba-Iulia și Făgăraș.

Ciprian Rigman a luat la mână filă de filă, an de an, dosar de dosar, documentele păstrate la arhivele din Cluj și Alba. Baza documentară o reprezintă colecția Episcopiei greco-catolice de Gherla. Impresionantul fond întemeiat în vremea rigorii birocratice a absolutismului habsburgic conține 250 metri liniari. Dacă avem în vedere că pentru fiecare an se înregistrau între 6.000 și 8.000 piese documentare cu un conținut foarte divers, perioada de 12 ani care face obiectul acestei cărți pare dintr-odată foarte lungă. În procesul de documentare autorul a mai folosit lucrări de drept canonic, șematisme ale episcopiei de Blaj, Muncaci și Gherla, volume editate de documente, presa vremii.

Tematica abordată este pe cât de originală și inovativă, pe atât de actuală. Protagonistii sunt reprezentați de preoții satelor, denumiți în graiul țaranului român din Transilvania cu apelativul de „părinte”, iar biserica cu apelativul „maică”. Autorul a reconstituit cu migală din maldărul de documente figura obișnuită a preoților români care ară, sapă, seceră, cosesc alături de săteni, umblă cu ei la târguri, la moară, la pădure, celebrează liturghii, spovedesc, cuminecă, botează, vestesc de trei ori în biserică, cunună, înmormântează. Dintre cele patru categorii de preoți analizați – titulari, administratori, capelani sau cooperatori și militari, distingem figura preotului militar Vasile Bocșa (p. 42-46). Sau a parohului George Popescu din Socaciu, adevărat etalon socio-moral care dă dovadă de o purtare exemplară și îndeplinește întotdeauna competențele preoțești cu „unanimitate și acuratețe” (p. 211).

Figură emblematică a satului românesc, preotul a fost alături de învățător și de notar liantul dintre masa largă a țăranilor și elita politică superioară – „fermentul, drojdia care face să dospescă aluatul dens al societății țărănești” după cum spunea Barițiu.

Un subcapitol consistent s-a dedicat situației materiale a preoților greco-catolici. Principalele surse de venit (porția canonică, lecticalul sau birul preoțesc, taxele stolare, congrua, subsidiul imperial) se puteau completa cu venituri ocazionale (taxe de cancelarie, diurne, venituri din fundații). Sunt inevitabile decalajele care au existat de la sat la sat, de la protopopiat la protopopiat, în funcție de condițiile economice sau numărul locuitorilor. Venitul anual al preoților a diferit de la comunitate la comunitate. La nivelul diecezei Gherlei s-a stabilit că porția canonică cuprinsă între 10 și 20 jugăre îi aducea preotului un venit anual între 40 și 100 florini (p. 176), adică mai puțin decât primea un funcționar. George Barițiu, el însuși fiu de preot, afirma în 1863 că din 10 preoți, 7 își câștigă pâinea „în cea mai grea sudoare a feței lor”.

În granița militară năsăudeană, distinsă în arealul ardelean prin statutul special de care au beneficiat foștii grăniceri (libertate socială, privilegii și scutiri fiscale, un grad înalt de deschidere spre lume, o școlarizare mai largă și mai timpurie, o înzestrare economică net superioară foștilor iobagi), comunitățile sunt mai bogate, porțiile canonice mai mari, veniturile preoțești mai ridicate, casele parohiale de piatră, în stare foarte bună, și înzestrarea cu cărți liturgice și obiecte de cult mai numeroasă.

Autorul nu idealizează situația parohiilor, filiilor și preoților, ghidat de principiul „sine ira et studio”. Prezintă atât părțile bune și progresele înregistrate la nivelul parohiilor greco-catolice, dar și unele lipsuri sau curențe constatate, ba chiar conflicte cum a fost cazul în parohia Lelești din protopopiatul Reteag între români și „ruși” – cum erau denumiți generic slovacii, rutenii și polonezii aduși din Ungaria subcarpatică (p. 116-122).

În concluzie, remarc modul de abordare echilibrat, pasiunea și interesul pentru recuperarea trecutului, dar mai ales travaliul cu adevărat impresionant depus de autor pentru realizarea acestui proiect. Este o carte voluminoasă la care s-a lucrat mult și din greu, cu stăruință, echidistanță și profesionalism. Trei termeni o definesc: rigoare, exactitate și consistență. În ea, autorul a investit pasiune și angajament profesional. Nu e puțin lucru să tratezi amănunțit subiecte precum organizarea și funcționarea parohiei și filiei, activitatea națională a preoților, edificiile și averi bisericești, personalul ecleziastic auxiliar, analizând, interpretând, sintetizând. Volumul îmbogățește substanțial calitatea cercetărilor românești de istorie ecleziastică. Este dens și foarte bine documentat. Marele lui merit este că introduce în circuitul științific informații inedite, extrem de bogate.

Daniela Deteșan

Daniela DETEȘAN, *În lege și în afara ei. Românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea/ In law and out of law. The Transylvanian Romanians in the Middle of the 19th Century*, Argonaut Publishing-Cluj-Napoca, Symphologic Publishing-Gatineau (Canada), 2016, 372 p.

Lucrarea pe care dorim să o aducem în atenția cititorilor și mai ales a istoricilor, reprezintă o incursiune „în lege și în afara ei” din două perspective complementare: matrimonială și succesorală, reușind să analizeze semnificative contribuții la definirea caracteristicilor familiei din mediul rural transilvănean la mijlocul secolului al XIX-lea. De altfel, cum însăși autoarea precizează, lucrarea se situează la granița dintre demografie istorică și istoria familiei. Demersul metodologic utilizat în reconstituirea istorică este unul analitic și sintetic. Volumul are 372 de pagini și este împărțit în două părți: prima parte cuprinde o introducere, 6 studii și câteva anexe grafice și documentare, în vreme ce partea a doua reprezintă traducerea în limba engleză a celei dintâi. Lucrarea a apărut sub dubla egidă a Editurii Argonaut din Cluj-Napoca, respectiv Symphologic Publishing, Gatineau-Canada, o colaborare care funcționează de câțiva ani, ale cărei roade se văd în lucrările de istorie, dar și din alte domenii, publicate sub co-tutela celor două edituri de către tot mai mulți cercetători clujeni.

Sursele istorice folosite în analiză au fost selectate din arhive ale statului (Alba-Iulia, Bistrița, Cluj-Napoca, Sibiu și Târgu-Mureș) și din arhive bisericești (Arhiva Mitropoliei Ardealului din Sibiu, Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Săliște, Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Sânger). Tipurile de documente utilizate de autoare sunt extrem de diverse, de la contracte de căsătorie, la documente de zestre, foi familiale, testamente, dosare ale proceselor matrimoniale, anchete parohiale privind moralitatea populației, liste întocmite de preoți cu perechile concubinate și copiii ilegiti. Aceste categorii de documente au un potențial informativ nebănuț, complex și bogat, relativ puțin exploatat încă în istoriografia românească, chiar dacă în ultimele decenii s-au făcut incontestabile progrese în studierea familiei sau a demografiei istorice.

Daniela Deteșan a supus investigației comunități din diferite regiuni ale Transilvaniei, din zona Munților Apuseni, Câmpia Transilvaniei, districtul Năsăud și Mărginimea Sibiului. Unele erau centre miniere și aurifere, de prelucrare a lemnului, altele pastorale și comerciale, iar în cele mai multe,

țărani practicau agricultura. Aceste comunități au aparținut din punct de vedere administrativ comitatelor Alba de Jos, Cluj, Mureș-Turda, Bistrița-Năsăud, Sibiu și la momentul istoric analizat aveau o dezvoltare economică și culturală diferită. De fapt tocmai aceste diferențe i-au permis autoarei să realizeze o perspectivă comparată asupra unor aspecte din viața de familie a societății românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea: divorțul, concubinajul și ilegitimitatea, văduvia și recăsătoria, mortalitatea și moștenirea.

Aranjarea studiilor nu este una întâmplătoare, ea urmărește în mod evident un fir roșu. Pentru a putea investiga diferite aspecte privitoare la istoria familiei trebuie mai întâi să ai o bună cunoaștere a legislației epocii. Autoarea demonstrează că este un bun cunoscător al acestui subiect și, nu întâmplător, cartea se deschide cu studiul referitor la legislația matrimonială. Intitulat *Influența codului napoleonian asupra legislației matrimoniale din Transilvania*, cel dintâi studiu al volumului prilejuiește autoarei o analiză asupra legilor, patentelor, dispozițiilor, ordinelor, articolelor, instrucțiunilor, decretelor aflate în vigoare în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, ba și asupra celor din Principatele Române. Daniela Deteșan abordează din perspectivă comparată reglementările maritale laice ale statului și pe cele ecleziastice ale Bisericilor ortodoxă și greco-catolică.

Specificul legislației matrimoniale în Transilvania a constat în îmbinarea dintre preceptele legislației ecleziastice cu cele din legislația laică. Mai mult, statul a recunoscut o anumită preeminență bisericii în materie de legislație matrimonială, care avea să fie înlocuită de stat abia prin legile XXXI, XXXII și XXXIII din 1894. Cele trei legi civile au constituit primul pas important spre laicizarea și modernizarea societății, impunând o perspectivă generală uniformizatoare.

După exemplul Franței (1792), urmată la scurt timp de Olanda (1809) și Belgia (1831), cele mai multe țări europene au oficializat căsătoria civilă între anii 1845 (țările scandinave) și 1874 (Prusia, Elveția), Principatele Române la 1864. În schimb Codul austriac a recunoscut căsătoria religioasă, prin urmare în Transilvania căsătoria era considerată o taină bisericească. Cea care înregistra consensul mirilor era biserica, fapt prevăzut și de Codul civil austriac. În Transilvania, în materie de legislație matrimonială laică s-au confruntat cele două coduri, cel napoleonian, rod al Revoluției franceze, și cel austriac, operă și consecință a absolutismului luminat. Autoarea a încercat să răspundă la întrebarea în ce măsură reglementările valabile în Principatul transilvan privind căsătoria și familia au provenit totuși din codul napoleonian?

Daniela Deteșan constată și pentru perioada analizată în acest studiu persistența mai vechii „rivalități” dintre codul civil francez și codul civil austriac aplicat în Transilvania. Chiar dacă anumite influențe dinspre Codul napoleonian se fac resimțite în dreptul matrimonial din Transilvania, totuși efectele legislației franceze în ceea ce privește căsătoria, divorțul, ilegitimitatea, practicile de moștenire au fost destul de reduse. Codul austriac a fost cel care a influențat profund, cum era de așteptat, legislația matrimonială a Transilvaniei, ca provincie integrată în „orbis iuris Austriacus”, cu precizarea că a existat o influență a codului napoleonian asupra însuși legislatorului austriac în anii de definitivare a Codului civil austriac.

Cel de-al doilea studiu inclus în volum, *Sânger, portretul unui sat din Câmpia Transilvaniei*, este rezultatul unei cercetări în care Daniela Deteșan s-a implicat și sufletește, Sânger fiind satul natal al tatălui ei. În acest studiu, autoarea realizează un tablou descriptiv al localității Sânger, tablou care cuprinde informațiile generale necesare pentru a contura trasăturile specifice ale locului și oamenilor săi: un scurt istoric al bisericii greco-catolice, câteva aspecte referitoare la tributul plătit de locuitorii satului în evenimentele din anii 1848-1849 (100 de morți și pierderi materiale), o prezentare statistică a localității sub aspect demografic, starea material-economică conform Recensămintelor dintre anii 1850-1900, date despre școala confesională

Din descrierea făcută se poate obseva că satul Sânger se încadrează bine în profilul satului românesc de secol XIX, majoritar greco-catolic în acest caz, cu o comunitate unită în jurul bisericii și al școlii confesionale, în favoarea căreia au cedat dreptul de cărciumărit pe 3 luni, o școală care a înregistrat o frecvență în parametri obișnuiți ai vremii, bunișoară, dar nu maximală, cu o populație alfabetizată într-un procent de 15,41%, un procent care se încadrează în rata medie de alfabetizare a populației românești. O comunitate formată din oameni sărguincioși, cumpătați și înțelepți, care a cunoscut o evoluție graduală, unde procesul de modernizare nu a fost ușor, nici rapid, dar a fost

constant. Vechii iobagi dinainte de 1848 au devenit proprietarii unor mici gospodării axate pe agricultură și horticultură. După 1900 nivelul de cultură al oamenilor s-a ridicat treptat; în 1900 s-a înființat o bibliotecă populară înzestrată cu cărți oferite de Astra, în 1914 s-a înființat Reuniunea Sf. Maria a femeilor române greco-catolice din Sânger. În același timp comuna se confrunta cu două mari vicii: concubinajul și alcoolismul, consemna în 1911 protopopul Nicolae Solomon cu ocazia vizitațiunii canonice, două rele care de altfel făceau de acum ravagii în rândul celor mai multe comunități românești din Transilvania. Micro-cronica satului Sânger este urmată de două studii complementare ca tematică: unul analizează coabitările extra-maritale (familia în afara căsătoriei), celălalt analizează fenomenul ilegitimității, analizând situația copiilor ilegitimi la nivelul societății românești transilvănene.

Familia în afara căsătoriei, o consecință a vulnerabilității sociale? este un studiu prin intermediul căruia autoarea își propune să urmărească în ce măsură la mijlocul secolului al XIX-lea familia în afara căsătoriei, a fost un rezultat al vulnerabilității sociale (mai ales că în Transilvania concubinajul nu poate fi privit în perioada analizată ca o consecință a industrializării și urbanizării). Autoarea a pornit în realizarea investigației de la premisa că mai predispuse la conviețuiri extra-maritale au fost persoanele vulnerabile, persoanele mai dezavantajate social, precum nevoiașii, zilierii, slugile, marginalii care trăiau în mizerie fără un domiciliu stabil, bolnavii etc. Între cauzele concubinajului, Daniela Deteșan menționează la loc de frunte cauzele de natură economică (taxele de căsătorie, cheltuielile cu nunta), legislația matrimonială (referitoare la militarii fără licență de căsătorie, impedimentele religioase mai ales la greco-catolici, neînțelegerile dintre greco-catolici și ortodocși în privința căsătoriilor mixte).

Daniela Deteșan și-a testat ipoteza pe două eșantioane reprezentative: locuitorii ortodocși din protopopiatul Bistriței (96 documente) și cei greco-catolici din episcopia de Gherla (84 documente). Intervalul de timp supus investigației: 1856-1900. Pe lângă cele două categorii, autoarea aduce în discuție pentru completare și mai ales comparare cazuri din zona Sebeș, Săcel. Spre finalul analizei autoarea constată că într-adevăr au existat unele persoane – bolnavi cronici, persoane cu handicap fizic sau psihic, orfani – care aveau puține șanse de a se căsători. Acești oameni trăiau împreună în afara căsătoriei în condițiile în care fiecare în felul lui avea un punct slab, sensibil și vulnerabil. Răspunsul la întrebarea din titlu, dacă *familia în afara căsătoriei* a fost o consecință a vulnerabilității sociale, nu poate fi unul categoric, exclusiv. Da, categoriile sociale marginale au fost mai expuse la conviețuirea extra-maritală, dar concubinajul nu a fost apanajul exclusiv al claselor sociale vulnerabile. De cele mai multe ori, au contat circumstanțele personale, situația particulară a fiecăruia, deviată de la standardele societății.

Una dintre consecințele conviețuirii extra-maritale au fost copiii ilegitimi. Este următorul subiect abordat de către Daniela Deteșan în cel de-al patrulea studiu al volumului, sugestiv intitulat „*Născut din pat nelegiuit*” în Transilvania. Conform recensămintelor organizate de autoritățile statului după 1867 se înregistrează o prevalență a ilegitimității în mediul urban. Apoi la cumpăna secolelor, în jurul anului 1900, nașterile în afara căsătoriei iau proporții neașteptate. Autoarea își construiește cu meticulozitate, într-o prezentare logic-cronologică, subiectul, de la contextul socio-economic și cadrul politic la atitudinea dură a reprezentanților bisericii (sub raportul discursului religios, dar uneori și prin măsuri), până la identificarea pas cu pas din documentele interogate, cu precădere bisericești, a datelor necesare acestui tip de reconstituire. Cauzele nașterilor extra-maritale sunt în linii generale aceleași cu cele ale conviețuirii extra-maritale: impedimente religioase la căsătorie, prelungirea extrem de mult a acordării dispenselor religioase, situația militarilor (restricții la căsătorie), sărăcia etc. Ipoteza testată și demonstrată cel mai adesea este aceea că nașterile extra-maritale sunt înregistrate la mame ce provin din clase sociale inferioare. Cercetătorii s-au interesat de originea socială și ocupația mamelor și taților copiilor ilegitimi. În cazul comunității Ighiu din comitatul Alba cei mai mulți erau țigani, urmași de zilieri, servitori, agricultori.

Teoria legată de creșterea ilegitimității pe fondul revoluției sexuale, al schimbării climatului moral și al emancipării femeii, nu se susține pentru arealul transilvănean, unde nu se poate vorbi de atitudini liberale ale sexului feminin, iar femeia era în continuare dependentă de tată sau de partenerul de viață. Numărul insignifiant de avorturi și lipsa metodelor contraceptive se numără printre cauzele

sporirii ratei ilegitimității. Se poate observa pe baza cazurilor prezentate că, în granița militară, rigorile impuse de autoritățile statului au determinat o moralitate mai mare a locuitorilor și implicit a comunităților. De remarcat că cele mai multe nașteri ilegite s-au înregistrat la secuii din comitatele majoritar maghiare din Transilvania: Trei Scaune și Ciuc. Cu cât numărul locuitorilor maghiari dintr-un comitat era mai mare, cu atât creștea ilegitimitatea (probabil acest lucru era și un rezultat al confesiunii, așa explică un preot din Sălaj). La români situația a fost diferită, procentul fiind mai scăzut. În comitatele Hunedoara și Solnoc, în scaunul Arieșului și districtul Făgărașului, s-au înregistrat cele mai puține nașteri ilegite. Ilegitimitatea a atins valori diferențiate la diferitele etnii din principat. De pildă, valoarea medie a ilegitimității calculată pentru ansamblul comunității săsești a fost în perioada 1851-1856 de 3,8%, iar în intervalul 1865-1879 de 5,1%.

Cu toate că moralitatea creștină a rămas puternic ancorată în mentalitatea țaranului român, chiar dacă frecvența ilegitimității a fost mult mai redusă decât în alte țări europene (Franța, Austria, Germania, Danemarca, Belgia, Ungaria etc.), totuși și în rîndul românilor din Transilvania între anii 1850-1900 nașterile ilegite au înregistrat o creștere.

Următorul studiu, intitulat *Procese matrimoniale din Protopopiatul ortodox Săliște* vine în continuarea și completarea articolului *Procese de divorț din protopopiatul ortodox Săliște (1862-1872)*. Prima parte a acestei cercetări a fost publicată într-un articol inclus în volumul *Fascinația trecutului* și a arătat că între anii 1862-1872 în protopopiatul Săliște s-au înregistrat relativ puține divorțuri. În prezentul articol, investigația merge mai departe, oprindu-se asupra decadelor cuprinse între 1872-1882, fiind analizate 98 de cazuri. Dosarele proceselor matrimoniale tot mai voluminoase de la an la an dezvăluie complicata procedură canonică de desfacere a matrimoniuului, dar mai ales complexitatea relațiilor de familie.

Concluziile cercetării, unele previzibile, confirmă teorii mai vechi, precum cea referitoare la faptul că exista o rată mai ridicată a divorțurilor în mediul urban decât în cel rural. Fenomen relativ marginal și dificil de măsurat, divorțul se banalizează și devine o obișnuință abia după jumătatea secolului XX. Între 1862-1872 fenomenul a înregistrat un trend lent și moderat, înainte de a cunoaște o creștere ridicată în 1881. Mai mulți factori influențează probabilitatea divorțului la cuplurile din protopopiatul Săliște: migrația (priebegia), sila și ura nedumerită, adulterul, situația economică, intrarea în viața monahală, diferite boli (nebunia, epilepsia), violența domestică.

Ultimul studiu inclus în volumul de față, intitulat *Văduvi, văduve și recăsătorie în districtul Năsăud*, aduce în dezbatere aspecte referitoare la fenomenul recăsătoriei în districtul năsăudean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fiind o cercetare în desfășurare.

Volumul aduce în atenția cititorilor subiecte inedite, o interpretare riguroasă, folosirea unor metode de investigație și a unor instrumente de lucru specifice demografiei istorice. Aș dori să remarc că studiile de demografie sunt însoțite și completate de o serie de anexe realizate în forma unor grafice care ilustrează mai viu subiectele abordate și confirmă sau întăresc concluziile autoarei, precum și un număr de 16 contracte de căsătorie identificate în cadrul Serviciului Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond Oficiul parohial Zagra, și transcrise de autoare. Lucrarea are menirea de a contribui la consolidarea unor adevăruri științifice care au început să-și facă loc în istoriografia românească prin cercetările din ultimii ani dedicate unor subiecte precum: comportamentele ilegite ale cuplurilor (concubinaj, adulter, nașteri în afara căsătoriei), care în fond erau o realitate în lumea țărănească. Toate cele șase studii cuprinse în volum abordează problematici din sfera legislației civile, care justifică întrutotul semantica titlului ales. Sunt analizate conduite ale comunităților românești din diferite regiuni ale Transilvaniei, dacă și în ce măsură s-au înscris acestea în preceptele legii (matrimoniale în primul rând), fiind subliniate totodată situații sau cazuri excepționale, când rigorile legii au fost încălcate.

Nu în ultimul rând, se impune să menționăm faptul că acest volum este unul bilingv, atât studiile, cât și anexele fiind traduse și în limba engleză, ceea ce sporește valoarea lucrării, prin faptul că deține atuu-ul principal pentru a putea intra în circuitul științific internațional, contribuind astfel la sporirea vizibilității cercetărilor românești de gen.

Mirela Popa-Andrei

Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale, Ion Cârja (a cura di), Roma – Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, 244 p.

În data de 21 februarie 2014 a avut loc la Cluj-Napoca o importantă conferință internațională dedicată statelor și popoarelor din Europa Centrală și de Est în preajma Primului Război Mondial. Interesantele comunicări susținute atunci de specialiștii români și străini reuniți la Universitatea Babeș-Bolyai au văzut lumina tiparului în anul 2016, într-un volum editat sub coordonarea profesorului Ion Cârja, de la Universitatea mai sus amintită. Aceste lucrări au fost publicate sub egida prestigiosului Istituto per la storia der Risorgimento italiano din Roma, în cadrul colecției sale științifice, *Prospettive*.

Cel dintâi studiu cuprins în acest volum aparține cercetătorului Antonio d'Alessandri, din cadrul Universității Roma Tre, și tratează despre situația politică a Imperiului Otoman în anii de dinaintea primei conflagrații mondiale. Autorul a surprins interesele deseori divergente ale marilor puteri în privința statului cunoscut în epocă drept „bolnavul Europei”, acestea fiind puse în legătură cu acțiunile guvernului turc din această perioadă. Una dintre concluziile interesante ale acestei analize este aceea că la originile Marelui Război nu s-a aflat doar dorința de putere a Germaniei wilhemiene, cum au încercat deseori istoricii să crediteze, ci și numeroasele crize politice și militare apărute în jurul decăderii Imperiului Otoman.

A doua cercetare, aparținând profesorului Francesco Guida de la Universitatea Roma Tre, prezintă principalele probleme interne și externe cu care se confrunta Grecia în primii ani ai secolului al XX-lea. Statul grec avea serioase probleme financiare, aflându-se sub tutelă financiară internațională, iar pe plan extern s-a confruntat cu tulburările din insula Creta, din anii 1908 și 1910, dar și cu războaiele balcanice din 1912 și 1913. Cea mai importantă personalitate politică a acelor ani a fost prim-ministrul Eleftherios Venizelos, inițiatorul unor reforme deosebit de importante în sfera educației, salarizării și administrației.

În cea de-a treia lucrare a acestui volum, cercetătoarea Stefka Rakova a reconstituit problemele confesionale ale familiei regale bulgare, pe baza unor documente din arhivele Sfântului Scaun. Principele Ferdinand al Bulgariei (1887-1918) a jurat la începutul domniei sale că își va crește urmașii în confesiunea ortodoxă, însă la nașterea fiului său Boris, în anul 1894, soția sa și înalții prelați catolici au făcut presiuni pentru ca moștenitorul să adopte confesiunea părinților săi, catolicismul, și nu pe cea a viitorilor săi supuși. Acest conflict a dus până la urmă la excomunicarea principelui care, în acord elitele politice din țara sa, a optat pentru botezul ortodox al fiului său, în anul 1896.

Studiul următor, elaborat de profesorul Bogdan Szlachta de la Universitatea Jagellonă din Cracovia, conține o analiză a autonomiei provinciei Galiția în cadrul Imperiului Habsburgic. Autorul a analizat cele mai importante evenimente politice legate de autonomia acestei provincii, pornind de la importanta scrisoare a lui Aleksander Wielopolski către Metternich (1846), până la proiectele constituționale ale lui Antoni Helcel și Mauricy Mann (1860), fiind analizate în detaliu numeroasele dezbateri intelectuale ale epocii.

A cincea lucrare din cadrul volumului aparține profesorului Tamás Véghseő, de la Colegiul greco-catolic „Sf. Atanasie” din Nyíregyháza, și cuprinde un scurt istoric al întemeierii episcopiei greco-catolice de Hajdúdorogh în anul 1912. Autorul a prezentat atât motivele care au dus la apariția acestei episcopii, respectiv dorința credincioșilor greco-catolici maghiari de a-și folosi limba maternă în biserică, însă au fost analizate și consecințele acestei întemeieri în rândul opiniei publice românești, care a văzut în acest act un nou atentat la identitatea sa națională.

Următoarea contribuție, aparținând cercetătorului Stefan Wedrac de la Academia Austriacă, tratează situația italienilor din Trieste în ajunul Primului Război Mondial. Acest oraș avea în anul 1910 o populație de 230 000 de locuitori, dintre care 120 000 italieni și 60 000 sloveni, deși cu o jumătate de secol înainte fusese un oraș aproape integral italian. Creșterea rapidă a populației și venirea masivă a slovenilor, care au fondat și instituții culturale în acest oraș, i-a alarmat pe mulți italieni. Între cele două comunități au apărut tensiuni datorită resurselor economice limitate sau antagonismelor politice, care sunt explicate amănunțit în cadrul acestui studiu.

În cea de-a șaptea lucrare din volum, cercetătoarea Alina Dorojan a prezentat, extrem de amănunțit, evoluția coloniei italiene din București din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la începutul Primului Război Mondial. Autoarea a deosebit patru faze ale așezării italienilor în Principatele Române și a ilustrat în detaliu procesul de formare a asociațiilor culturale și a școlilor prin care acești imigranți au căutat să își păstreze cât mai bine moștenirea culturală. Colonia italiană din București a crescut până la aproximativ 200 de familii la începutul secolului al XX-lea, iar lucrarea de față conține și o listă cu cei mai importanți italieni, între care îi putem aminti pe Geronimo Momolo, Luigi Cazzavillan, Ramiro Ortiz sau familiile Frolo și Narice.

Următorul studiu, elaborat de cercetătoarea Raluca Tomi din cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, cuprinde o interesantă prezentare a activității publicistului filoromân Benedetto de Luca în favoarea României și a românilor. Acesta s-a născut în anul 1869 și a devenit interesat de români în urma ecourilor internaționale ale procesului Memorandumului, pe care l-a urmărit cu mare atenție. În anii următori, Benedetto de Luca s-a apropiat tot mai mult de România și a ajuns chiar să predea limba italiană vreme de câțiva ani la Universitatea din București și la liceul din Bârlad, desfășurând în același timp o amplă activitate publicistică, în paginile ziarelor românești și italiene. O parte importantă a operei sale a fost dedicată combaterii politiciii austro-ungare față de românii ardeleni, despre eforturile cărora a scris de multe ori și cu o mare simpatie.

Al nouălea articol din această culegere a fost redactat de profesorul Ion Cârja și reprezintă o amplă comparație între italienii și românii din Imperiul Austro-Ungar în anii Marelui Război. Pentru a înțelege mai bine acest lucru, autorul a întreprins o analiză comparată pe mai multe planuri între raporturile italienilor și ale românilor cu autoritățile habsburgice. În opinia sa, există similitudini mari între *Risorgimento*-ul italian și mișcarea națională a românilor din Transilvania, iar loialismul dinastic a evoluat analog pentru ambele naționalități în timpul războiului. Cu toate acestea, sunt constate câteva interesante diferențe în evoluția celor două mișcări, precum un mai mare radicalism al italienilor împotriva Habsburgilor (în vreme ce românii s-au menținut mereu în limitele legalității) și, în mod paradoxal, existența unor reale regrete ale elitelor și populației italiene din teritoriile habsburgice față de unele aspecte din viața politică și administrativă din timpul Dublei monarhii.

Ideea de națiune la românii din Imperiul Habsburgic a făcut obiectul studiului realizat de regretatul istoric Nicolae Boșan, fost profesor al Universității „Babeș-Bolyai”, această temă constituind, de altfel, una dintre importanțele contribuții ale acestui savant la istoriografia română. Aici sunt prezentate câteva importante scrieri ale românilor ardeleni asupra ideii de națiune, autorul avându-i în vedere pe Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Aurel C. Popovici și Vasile Goldiș.

Cercetarea următoare, elaborată de profesorul Rudolf Dinu de la Universitatea din București, aduce câteva contribuții interesante în privința problemei naționale și a raporturilor dintre România și Tripla Alianță. Alegând să adere în anul 1883 la această alianță, liderii români au căutat să asigure țării o stabilitate pe plan mondial, favorabilă dezvoltării economice, și să construiască în același timp un parteneriat mai strâns cu Germania. Cu toate acestea, problema românilor ardeleni a generat o serie de tensiuni între aliați, în special în timpul procesului Memorandumului, când liberalii au încercat să câștige capital electoral în fața adversarilor conservatori. Alianța a mai fost subrezită și de relația proastă pe care regele Carol I a avut-o cu împăratul Wilhelm al II-lea. Creșterea puterii Bulgariei în Balcani a fost un nou prilej de tensiuni, care au dus la apropierea României de Imperiul Otoman, iar relațiile cu Tripla Alianță s-au deteriorat mult mai tare după pacea încheiată la București în anul 1913. Cu toate acestea, românii au rămas fideli vechilor angajamente, însă autorul consideră că moartea monarhului a fost un eveniment decisiv, în urma căruia Ion I. C. Brătianu a devenit cel mai important om politic al momentului. Ascensiunea sa a însemnat și o nouă politică externă pentru România, care doar doi ani mai târziu s-a implicat în Primul Război Mondial.

A douăsprezecea lucrare din volum, aparținând cercetătoarei Ana Victoria Sima, cadru didactic al Universității „Babeș-Bolyai”, prezintă istoria divergențelor pe care familia regală a României le-a avut cu Sfântul Scaun. Aceste probleme au început cu principele Carol I, care în anul 1866 a jurat că își va crește urmașii în confesiunea ortodoxă, în ciuda dorinței Sfântului Scaun. Relațiile s-au înrăutățit prima oară la nașterea fiicei regelui, principesa Maria (1871-1874), care a fost botezată ortodox. Câteva decenii mai târziu, principele Ferdinand a promis papei că își va crește copiii tot în confesiunea catolică, însă primul său născut, viitorul rege Carol al II-lea, a fost botezat în

confesiunea ortodoxă. Datorită acestei abateri Suveranul pontif i-a excomunicat atât pe rege, cât și pe moștenitorul său, iar Carol I, deși un catolic convins, a murit exclus din sânul Bisericii sale și a fost înmormântat în ritul ortodox.

Studiul următor, redactat de cercetătoarea Mirela Popa-Andrei de la Institutul de Istorie „George Barițiu”, tratează istoria intelectualității ecleziastice din Episcopia greco-catolică de Oradea în preajma Primului Război Mondial. Prin termenul „intelectualitate ecleziastică” autoarea i-a desemnat pe canonicii, membrii consistoriului, funcționarii, profesorii și protopopii din această Episcopie. Aceste elite au manifestat față de autoritățile maghiare o tactică denumită „oportunism politic”, care presupunea conformismul față de putere, însă fără renunțarea la sentimentele naționale. Astfel, inteligența românească ecleziastică din episcopia de Oradea a participat la acțiunile culturale românești fie prin societăți locale, precum Societatea „Hilaria”, fie prin intermediul Astei, păstrându-se în cea mai mare parte în afara politicii.

În cea din urmă lucrare a acestui volum, cercetătorul Stefano Santoro a abordat delicata problemă a evoluției naționalismului românesc din Transilvania înainte și după Marea Unire din anul 1918. Autorul a prezentat cele mai importante schimbări care au avut loc în mișcarea națională a românilor ardeleni: abandonarea ideii de autonomie regională în favoarea autonomiei naționale și renunțarea la tactica pasivistă inaugurată încă din anul 1869. Aceste schimbări s-au petrecut pe fondul unor transformări mai profunde, apărând o generație mai receptivă la teoriile rasiale sau bazate pe antisemitism. Influența acestor teorii poate fi sesizată la autori precum Ioan Slavici, Aurel C. Popovici sau Alexandru Vaida-Voevod. După Unire apare ideea creării unui stat doar pentru cetățenii români, iar naționalismul transilvănean, altădată opus maghiarismului, a găsit un nou adversar în „politicianismul” de la București.

Cele paisprezece studii reunite în cuprinsul acestei cărți reprezintă contribuții importante la temele pe care le-a avut în vedere și suntem convinși că ele vor folosi și altor cercetători. Marele merit al volumului este faptul că a pus împreună nu doar paisprezece texte, ci perspective diferite asupra trecutului venite dinspre autori diferiți, însă de o înaltă competență. Nu putem decât să sperăm că astfel de manifestări științifice vor mai avea loc și în viitor.

Andrei Sabin Faur

Niall FERGUSON, *Krieg der Welt. Was ging schief im 20. Jahrhundert?* List-Taschenbuch/Ullstein, 2014, 987 S.

Kein Jahrhundert der Geschichte der Menschheit wurde so vom Krieg gezeichnet wie der zwanzigste, und es kommt jedem Betrachter so vor, als ob die Errungenschaften und Entwicklungen der vorherigen Jahrhunderte in einer blutigen Reihenfolge von Aggression, Nationalismus, zwei Weltkriege, Völkermord und dem Einsatz von Atomwaffen gemündet hätten, ohne dass dadurch das in der Welt herrschende Konfliktpotential sich mit dem neuen Jahrhundert abgeklungen und die Menschheit aus diesen Erfahrungen etwas gelernt hätte.

Viele Fachleute haben versucht, mit der Anwendung mehrerer Methoden der Analyse oder mithilfe von Hilfswissenschaften wie Massenpsychologie oder Demographie die Umstände zu analysieren, unter welchen die zwei Weltkriege ausgebrochen sind oder die Verknüpfungen diverser Aspekte dieser Ereignisse zu verfolgen. Vor allem in den jüngsten Jahren um 2014, als der Ausbruch des „Großen Krieges“ sich das hundertste Mal jährte, hat es viele Ansätze in dieser Richtung gegeben, so dass man als Randnotiz sogar behaupten könnte dass die „Weltkriegsforschung“ zu einer neuen historiographischen Mode geworden ist.

Die Person Niall Fergusons, sowie seine historiographische Dimension erfordern keine Einführung; es handelt sich um einen der Top-Historiker unserer Zeit, dessen umfassend-analytische Werke die komplexen Zusammenhänge geschichtlicher Vorgänge erfassen und in vielen Hinsichten Klartext reden.

Die Kriege des zwanzigsten Jahrhunderts – vor allem die zwei Weltkriege – bilden das Thema dieser komplexen Abhandlung, welche in der deutschen Fassung 2014 erschienen ist und 987 Seiten umfasst. Der Titel, als Anlehnung an H. G. Wells „Krieg der Welten“, unterstreicht in der Form „Krieg der Welt“ die groteske Art und Weise, auf welcher die Menschheit sich selbst bekriegt hat, mit Zerstörungen, die einer außerirdischen Invasion gleichkommen. Zugrunde seiner Argumentationen liegt die Frage: Wie konnte all das geschehen? Als Gründe sieht er komplexe Situationen in welchen wirtschaftliche Krisen, der Zerfall der multiethnischen Reiche oder die Ergreifung der Macht durch extremistische und sogar psychopathische Diktatoren oder politische Bewegungen eingewirkt haben.

Vor Allem wird der Zerfall der umfassenden, multiethnischen Staaten als Grundlage und Ursache von Kriegen betont, wie dies hauptsächlich im Ersten Weltkrieg der Fall war. Die neuen, eher abgeschotteten und möglichst minderheitenlosen Nationalstaaten, welche zu der Zeit größtenteils als eine Errungenschaft betrachtet wurden, haben sich als neue Ursachen von Kriegen und Unterdrückung erwiesen, wie dies im Zweiten Weltkrieg geschehen ist. Und doch ist das Schwärmen der kleineren oder größeren Nationalstaaten, weltumfassende Imperien auch nach dem Ersten Weltkrieg zu bilden geblieben – und hier ist es schon genug, die Fälle Hitlerdeutschlands und Japans zu erwähnen. Der Zusammenprall all dieser Auffassungen wurde, mit den bekannten verheerenden Folgen, im zweiten Weltkrieg ausgetragen.

Dem Autor gelingt es, ein umfassendes Bild des Krieges – besser gesagt des Wesens des Krieges im 20. Jahrhundert darzustellen; dies gelingt sehr gut und manchmal sogar detailreich, mit der Abdeckung eines weiten Bogens von den bekannteren Vorgängen in Europa bis zu denen in Ostasien.

Dieses Buch hat aus vielen Hinsichten auch die Funktion eines Mahnmals – dem Leser werden nicht nur die wissenschaftlich erfassbaren Aspekte präsentiert sondern auch die Gräueltaten der verschiedenen Kriege des Jahrhunderts vor die Augen geführt, so dass sogleich die Frage auftaucht, wie all dies möglich war, ob der Krieg eine Konstante der Geschichte ist, oder solch eine unglaubliche Reihenfolge von Kriegen nur dem 20. Jahrhundert spezifisch war?, Fragen auf welche sich der Autor bemüht, mehrere Antworten zu liefern. Die Darstellung erfolgt fließend, die Schilderung der Ereignisse geschieht nach einem eher klassischen Muster mit der Beschreibung des Ausbruches, des Verlaufs und des Abklingens eines jeden Krieges, obwohl die Lektüre dieses Werkes ein gewisses Niveau an allgemeinen Grundkenntnissen voraussetzt.

Als Fazit lässt der britische Historiker die Leser kaum erleichtert aufatmen; gegen Ende des Jahrhunderts bricht der Jugoslawienkrieg aus, welcher die Vorgänge und die Exzesse der zwei Weltkriege, und besonders die des Zweiten in die Gegenwart bringt – mit diesem Krieg wird das neue Paradigma, „die neue Weltordnung“ exemplifiziert, in welchem großangelegten Kriege zwischen Staaten weniger wahrscheinlich werden, umso mehr aber Bürgerkriege, von welchen mehrere eben gegen Ende des 20. Jahrhunderts ausgebrochen sind.

Welche sind aber die gemeinsamen Züge der vielen Kriege des 20. Jahrhunderts? ist die grundsätzliche Frage die im Abschluss gestellt wird und bereits vom Inhalt des Buches zumindest zum Teil beantwortet wurde. Es ist auch ein Ansporn für die Leser, sich diese Frage zu stellen und daraus Antworten für die Zukunft zu finden.

Loránd Mádly

Marele Război și Europa Danubiano-Balcanică, coordonator Francesco Guida, versiunea în limba română îngrijită de Ana-Victoria Sima și Monica Fekete, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane și Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, 234 p.

Peste tot în Europa, apropierea de momentul comemorării unui veac de la debutul și desfășurarea Primului Război Mondial a generat o bogată și variată literatură istorică dedicată acestui subiect. În multe țări, începând din anii premergători comemorării acestui centenar, s-au înregistrat numeroase inițiative editoriale, printre care și traducerea unor lucrări de referință din istoriografia internațională dedicate subiectului. De pildă în Italia încă din anul 2007 s-a tradus *Encyclopédie de la*

Grande Guerre 1914-1918, sub titlul *La prima guerra mondiale*, volum apărut la Paris în anul 2004, sub coordonarea istoricilor Stéphane Audoin-Rouzeau e Jean-Jacques Becker.

Istoriografia românească la rândul ei s-a raliat efortului științific universal prin publicarea a numeroase lucrări dedicate în primul rând anumitor aspecte mai mult sau mai puțin cunoscute legate de participarea românilor la Marele Război, precum: propagandă, mesaj, mobilizare, relațiile de cuplu, copiii și războiul, alimentația în timpul războiului, viața cotidiană a soldaților pe front etc.

Ceva mai deficitară s-a arătat a fi istoriografia românească în ceea ce privește traducerea unor lucrări de referință/emblematică din istoriografia internațională. Cu atât mai necesară și binevenită considerăm că este întreprinderea de față. Volumul pe care îl supunem atenției reprezintă traducerea în limba română a nr. 59 al revistei de civilizație italiană, *Il Veltro*, publicat la Roma în anul 2015, care a dorit să marcheze un secol de la intrarea Italiei în război, dedicând un volum de studii problematicii privind desfășurarea Marelui Război în Europa danubiano-balcanică. Volumul a fost tradus în limba română sub titlul *Marele Război și Europa danubiano-balcanică*, respectându-se cu fidelitate titlul original. Ideea traducerii acestui volum aparține d-nelor conf. univ. Ana Victoria Sima de la Facultatea de Istorie și conf. univ. Monica Fekete de la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, publicarea făcându-se sub patronajul Academiei Române, cu colaborarea a două prestigioase edituri clujene, Presa Universitară Clujeană și Editura Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române.

Traducerea în limba română a volumului de față a fost motivată de faptul că realitățile acestui front, considerat până nu demult unul marginal, sunt puțin cunoscute publicului din România și chiar și istoricilor. În contextul efortului imens care se face în Europa și în lume, acum la comemorarea centenarului Marelui Război, de a se realiza o istorie integrată și de recuperare exhaustivă a acestui eveniment, demersul de față este unul salutar.

Este deja un lucru cunoscut interesul pe care istoriografia italiană l-a manifestat pentru arealul Europei danubiano-balcanice. Volumul de față reunește 12 studii ale unor istorici consacrați în istoriografia internațională prin preocupările și lucrările lor, dedicate Europei centrale și de sud-est. Dintre cele 12 contribuții, 9 aparțin istoricilor italieni, iar celelalte trei poartă semnătura unui istoric român, a unuia sârb și a altuia bulgar. Se poate spune că principiul unității în diversitate își găsește prin aceste contribuții o altă formă de concretizare. Ceea ce îi unește sunt interesul și expertiza științifică pe un subiect comun: istoria politică, diplomatică și militară a Europei danubiene-balcanice.

Coordonarea volumului a fost asumată de către prof. univ. Francesco Guida de la Università degli Studi Roma Tre, Italia, un excelent specialist în istoria Europei centrale și orientale, secolele XIX-XX, un cercetător binecunoscut și apreciat în mediul academic și universitar din România, ca de altfel din întreaga Europa central-orientală. Domnia sa are în portofoliu numeroase și valide studii/lucrări dedicate trecutului țărilor din acest areal geografico-istoric: Ungaria, România, Bulgaria, Grecia etc.²

Structura studiilor cuprinse în volum este una logică și bine articulată, urmărind o prezentare cronologică, analiza realizându-se pe națiuni/state din Europa danubiano-balcanică în ordinea intrării lor în marea conflagrație. Obiectivul științific urmărit este reconstituirea pas cu pas a frontului balcanic deschis în primul război mondial în acest teritoriu cuprins între cursul mijlociu și inferior al Dunării și Munții Balcani, de la antecedente diplomatice, context internațional până la operațiuni militare, consecințe pe termen lung. Războiul din Balcani a fost unul complex, el nu poate fi redus doar la operațiuni militare între Antanta și aliatele ei, pe de o parte, și Puterile Centrale pe de cealaltă parte. Există multe alte rivalități ascunse chiar în interiorul aceleiași tabere, cum a fost conflictul mocnit dintre Serbia și Muntenegru pentru supremație în lumea slavilor de sud (Francesco Caccamo) sau disputa dintre Italia și Serbia, respectiv dintre Italia și Grecia pentru expansiune în Balcani, cu precădere pentru controlul teritoriilor albaneze (Francesco Guida, Antonio D'Alessandri). Studiile

² Francesco Guida, *L'Italia e Risorgimento balcanico*, 1984; Idem, *L'Europa centro-orientale*, Firenze, L.S. Olschki, 2005; Idem, *Romania*, Milano, Unicopli, II ed., 2009; Idem, *Risorgimento italiano e risorgimento balcanico. Una nuova sintesi*, Udine, Forum, 2012; *Italia e Romania verso l'Unità nazionale*, Bucharest, Humanitas, 2011 etc.

reunite în acest volum au meritul că pun în lumină toate raporturile dintre națiunile balcanice, toate încrengăturile și dedesubturile mai puțin cunoscute din această parte a Europei.

Volumul se deschide cu un binevenit studiu a lui Giuseppe Monsagrati, care aduce în fața cititorilor cele mai actuale abordări și interpretări istoriografice, începând cu propunerea unei reinterpretări într-un context mai larg al pretextului declanșator al Marelui Război, controversatul atentat de la Sarajevo, văzut acum dintr-o perspectivă cu totul diferită. La un secol de la eveniment, analiza lucidă și imparțială a contextului intern și internațional extrem de tensionat în care s-a produs tragicul eveniment este în măsură să ofere serioase circumstanțe atenuante atentatorilor. Este apoi adusă în dezbatere teoria aruncării vinii întregului război asupra unui singur combatant, în acest caz a Germaniei cu precădere, și consecințele nefaste ale unei asemenea atitudini, văzută drept cauza fundamentală a nașterii nazismului și implicit a celui de-Al Doilea Război Mondial. Conceptul complexității originii războiului și a vinii împărțite de către toate țările beligerante, prezentarea istoricilor și a lucrărilor care încă din perioada interbelică au deschis această dezbatere istoriografică sunt câteva dintre atuu-rile care recomandă acest articol spre lectura istoricilor interesați de un asemenea subiect.

Studiul dedicat frontului de est, de la Belgrad până la Budapesta, poartă semnătura lui Alberto Basciani, de asemenea un istoric apreciat în mediul istoriografic românesc, specialist în istoria politică și diplomatică a Europei sud-orientale, în mod special a realităților românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la anul 1940³. Studiul prezintă modul efectiv în care s-au configurat frontul estic și apoi cel sud-dunărean, evoluția evenimentelor militare care s-au desfășurat în regiunea dintre Dunare și Balcani între anii 1914-1919. La fel ca în cazul fronturilor principale, de est și occidental, frontul balcanic devine unul static. Și pe acest front armata austro-ungară a trebuit să accepte superioritatea și supremația germanilor, resemnându-se să joace un rol secundar. Prin intrarea succesivă a Imperiului Otoman (28 oct. 1914) și a Bulgariei (21 sept. 1915) de partea Puterilor Centrale, această tabără beligerantă părea să domine sud-estul Europei, situație care avea să rămână neschimbată până în vara anului 1918, când lucrurile au cunoscut o turnură categorică și definitivă în favoarea aliaților. Deși înfrântă, prestigiul Serbiei a sporit în mediile intelectuale și naționaliste ale celorlalte popoare iugoslave, astfel s-a născut ideea luptei comune pentru un stat unitar al tuturor slavilor de sud. În Balcani unde a început totul...

Următoarele două studii, semnate Gianluca Volpi și Rudolf Dinu, realizează o analiză profundă asupra situației politice și a deciziilor diplomatice ale statului maghiar și ale celui român și asupra alegerilor pe care acestea le-au făcut prin oamenii lor politici de primă mână la momentul respectiv și care, fără îndoială, au jucat rolurile importante în diplomația regională în anii Marelui Război, Tisza István și I.I.C. Brătianu.

Gianluca Volpi în studiul intitulat *O alegere neimpusă. Ungaria și conflictul mondial* opinează că soarta Ungariei istorice (în sensul dezmembrării ei în anii 1918-1919) a fost hotărâtă odată cu decizia guvernului Tisza de a accepta războiul. Motivația intrării a fost una justificată în viziunea oamenilor politici și în special a lui Tisza Istvan, un act menit să salveze prestigiul națiunii politice maghiare și să amâne un final nedorit. Ungaria s-a implicat profund în război, iar succesele înregistrate din mai 1915 până în aprilie 1916 au făcut-o să sperie într-o victorie a Puterilor Centrale în care ar fi urmat să-și negocieze foarte înțelept partea în așa fel încât să recâștige o poziție comparabilă cu cea din vremea dinastiei de Anjou. Evenimentul cu consecințele cele mai grave pentru Ungaria a fost, în opinia lui Volpi, intrarea României în război. La aceasta s-a adăugat proasta funcționare a alianței dintre Puterile Centrale cu consecințe devastatoare pentru statul maghiar. Volpi evidențiază rolul complementar pe care Italia și România l-au avut în prima conflagrație mondială, intrarea lor consecutivă în război de partea Antantei având o mare greutate în înclinarea balanței în favoarea

³ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico: la contesa tra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud 1918-1940*, Cosenza, 2001; Idem, *La difficile unione: La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*, Roma, 2007 etc.

aliaților. Pe de altă parte, înfrângerea a determinat, ca și în cazul Germaniei, răspândirea în rândul unor mase tot mai largi a unei ranchiuni nedefinite și a dorinței de revanșă născute din sentimentul inutilității imensului sacrificiu al Ungariei

În articolul intitulat *Aliatul inamic*, Rudolf Dinu⁴, expert științific incontestabil în istoria relațiilor diplomatice românești din epoca modernă, subliniază deseori, la fel ca și Volpi, asemănările dintre Italia și România în luarea deciziilor, mai întâi de rămânere în neutralitate, apoi de intrare în război de partea Triplei Înțelegeri, și nu a Puterilor Centrale. Primul ministru I.I.C. Brătianu a fost atent la mișcările guvernului italian și a folosit exemplul italian ca argument în a-și susține și pune în aplicare planurile. Mai întâi, pentru a convinge liderii români și pe regele Carol I întruniți în Consiliul de Coroană de la Sinaia din 3 august 1914 să opteze pentru neutralitatea României. Doi ani mai târziu, când a dorit să legitimizeze o angajare a României în război, I.I.C. Brătianu a folosit tot exemplul Italiei.

Ceea ce iese în evidență în cele două studii menționate este în primul rând modul în care marii oameni politici au știut să atragă susținerea publică de partea ideilor lor, făcându-se responsabili într-o mare măsură de trasarea/influențarea destinului istoric al propriului neam în durata lungă a istoriei. Volpi vede în figura lui Tisza István o victimă tragică istoriei, căruia i se datorează intrarea Ungariei în Marele Război, război care în final a pus capăt Ungariei istorice, în vreme ce Dinu pune în lumină gândirea politică raționalistă și pragmatică a lui I.I.C. Brătianu, care i-a ghidat opțiunile în plan diplomatic, cu un rezultat mult peste obiectivul inițial: formarea României Mari, prin unirea în 1918, la sfârșitul războiului, a *tuturor* teritoriilor locuite de români aflate sub stăpâniri străine (austro-ungară, rusă) cu regatul român.

Emanuela Costantini⁵, la rândul ei o bună cunoscătoare a realităților din spațiul românesc în epoca modernă și contemporană, abordează în articolul intitulat *Apărând patria altora* un subiect controversat: participarea evreilor din România la Primul Război Mondial. Motivația și miza implicării evreilor din România în război a fost modificarea articolului 7 al Constituției din 1866, potrivit căruia cetățenia română era rezervată doar creștinilor rezidenți. Pentru atingerea acestui obiectiv se impunea dovedirea bunelor intenții prin înrolarea în armată, finanțări și diferite acțiuni de voluntariat. Disponibilitatea evreilor de a susține cauza națională, încă de la debutul Primului Război Mondial și mai ales după intrarea României în război, legăturile cu asociațiile europene și din S.U.A. pentru a fi făcute presiuni de către Marile Puteri asupra guvernului român în vederea înlăturării discriminării lor, au dat roade. Tratatul naționalităților semnat în 10 decembrie 1919 de noul prim-ministru român, Alexandru Vaida-Voevod, reglementa în final condiția juridică a evreilor. Angajamentele luate cu această ocazie în privința naționalităților din România au fost apoi incluse în Constituția din 1923, dar tocmai „această eliberare impusă dinafară” reprezintă cauza nașterii în interiorul societății românești a unui naționalism extremist-religios, transformat ulterior într-un virulent antisemitism.

Vojslav Pavlović ne propune o succintă prezentare a războiului sârbilor de la momentul Sarajevo până la momentul Belgrad, 1 decembrie 1918. Atentatul de la Sarajevo, urmat de ultimatumul Serbiei, au dus în cele din urmă la deschiderea Marelui Război, care a debutat pe 28 iulie cu declarația de război a Austro-Ungariei. După cele două victorii obținute de sârbi în august la

⁴ Vezi *La Romania nella Grande Guerra, 1914-1918. Documenti diplomatici e militari italiani* (editate de Rudolf Dinu, Ion Bulei), București, Ed. Militară, 2006, sau *O Istorie Ilustrată a Diplomației Românești, 1862 -1947*, în colaborare cu Dinu C. Giurescu și Laurențiu Constantiniu, București, Monitorul Oficial R. A., 2011 etc.

⁵ Emanuela Costantini se ocupă de aria balcanică și mai ales de istoria României; a publicat numeroase studii privind aspecte ale procesului de constituire a identității naționale românești din punct de vedere ideologic, social, despre evreii din România și despre antisemitism (1918-1944). Recent i-a apărut cartea *La Capitale immaginata. L'evoluzione di Bucarest nella fase di costruzione e consolidamento dello stato nazionale romeno 1830-1940*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2016.

Cerna, iar apoi în decembrie la Kolubara, teritoriul național fost eliberat, iar guvernul sârb a anunțat oficial că obiectivul său de război era unirea iugoslavă (declarația de la Nis din 7 decembrie 1914), din acel moment conflictul dintre Belgrad și Viena luând forma unui al treilea război balcanic. De altfel, victoriile pe care Serbia le-a obținut în timpul celor două războaie balcanice demonstrat că ofițerii sârbi și armata sunt de mare calitate, ceea ce a transformat-o într-un punct de atracție pentru naționalitățile iugoslave care trăiau în interiorul granițelor austro-ungare. Ofensiva combinată a forțelor bulgare, după intrarea Bulgariei în război, alături de armatele germane și austro-ungare, soldat cu retragerea armatei și a instituțiilor statului în afara teritoriului național în iarna anului 1915/1916, ceea ce a făcut ca proiectul iugoslav să iasă pentru o vreme din sfera de interes a Antantei și să se mențină doar în zona polemicilor politice. Abia după ce armata sârbă, parțial refăcută, reușește să reintre în joc, făcând o bună figură pe fontul macedonean (septembrie 1918), proiectul uniunii iugoslave avea să devină o opțiune realistă. Cu susținerea Puterilor Aliate, statul iugoslav a fost proclamat pe 1 Decembrie 1918 la Belgrad, după ce slavii meridionali din Austro-Ungaria au văzut unirea cu Serbia drept unica posibilitate de recunoaștere a lor din partea Puterilor Aliate.

În vasta producție istoriografică privitoare la Primul Război Mondial, referirile la Muntenegru sunt printre cele mai sărace, constată Francesco Caccamo. Studiul, care debutează cu o succintă istorie a evoluției politice a Muntenegrului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este foarte util atât pentru a înțelege destinul istoric al Muntenegrului, cât și pentru a configura un tablou cât mai complet asupra frontului balcanic și a forțelor implicate, asupra complexității relațiilor dintre statele balcanice. Francesco Caccamo ne invită totodată să reflectăm asupra unui paradox. Cu toate că Muntenegru s-a alăturat Serbiei și Antantei la scurt timp după debutul conflagrației, a fost singurul stat, membru al acestei coaliții, care la sfârșitul războiului și-a văzut sacrificată independența pe altarul uniunii pan-iugoslave. Caccamo propune și cheia în care trebuie citit acest paradox. Serbia, care nu era dispusă să tolereze tentativele de emancipare, cu atât mai puțin cele competiționale, manifestate de „națiunea-soră” muntenească, a dus o adevărată campanie de denigrare a acesteia în fața Antantei pe tot parcursul desfășurării războiului. La creșterea gradului de neîncredere față de Muntenegru au contribuit chiar conducătorii săi, de la regele Nikola și alți membri ai casei regale, până la diferiți oameni politici suspectați că ar face un joc dublu, purtând negocieri ascunse și cu Puterile Centrale. Conferința de pace de la Paris a fost privită de acei muntenești, în frunte cu casa regală, care au rămas fideli ideii de a se conserva independența statului, ca ultima soluție. Însă Marile Puteri cu rol decizional în cadrul Conferinței manifestau certe înclinații filo-iugoslave și o nedisimulată simpatie sârbă, iar hotărârea a fost aceea de formare a statului iugoslav sub auspiciile Belgradului, sacrificând fără procese de conștiință independența regatului muntenească.

O excelentă analiză asupra „chestiunii orientale”, transformată în primele două decenii ale secolului XX în „criza orientală”, cu toate reconfigurările teritoriale, politice și diplomatice care au decurs din aceasta în Peninsula Balcanică, ne oferă cercetătoarea bulgară Stefka Rakova. Prezentarea se axează pe evenimentele militare care au zguduit regiunea balcanică începând cu războiul din Crimeea, cu răscoalele popoarelor balcanice din anul 1875 împotriva stăpânirii turcești, cu războiul ruso-turc din anii 1877-1878, finalizat cu tratatul de la Berlin, cu consecințe semnificative în reorganizarea hărții politice a Peninsulei Balcanice și a zonelor limitrofe până la războaiele balcanice și consecințele acestora în plan politic și diplomatic. Studiul prezintă ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și primii 14 ani ai secolului XX, centrat pe numeroasele evenimente militare care au zguduit Peninsula Balcanică în această perioadă, precum și contextul internațional în care s-a constituit Regatul Bulgariei la 1908. În acest climat internațional și diplomatic zbuciumat, trebuie căutate rădăcinile iredentismului bulgar și alegerea de a intra în Marele Război alături de Puterile Centrale, alegere care s-a dovedit neinspirată, și i-a adus regatului bulgar o nouă înfrângere, după cea survenită în 1913 la finalul celui de-al doilea război balcanic. Studiul profesorului Armando Pitassio realizează o analiză foarte documentată asupra situației politice interne a Bulgariei în primul an de desfășurare a Marelui Război, a felului în care s-au poziționat partidele politice în acest an vizavi de neutralitate sau intervenție în războiul care tocmai debutase. Dacă declarația de neutralitate a statului bulgar, făcută de guvernul liberal aflat la putere în momentul izbucnirii conflictului, a fost bine primită inițial de către toate forțele politice, ulterior lucrurile s-au schimbat. Foarte curând s-a produs

o polarizare a partidelor politice din Bulgaria între susținătorii alianței cu Puterile Centrale și cei ce doreau o alianță cu Antanta. Articolul reconstruiește poziția partidului democratic, favorabil apropierii de Antanta, dar în același timp profund ostil statelor balcanice vecine.

La începutul Marelui Război Grecia și Albania au optat pentru neutralitate. Dar în contextul balcanic bulversat total de evenimentele de război, neutralitatea era imposibilă. Nicio mare putere nu se afla în situația de a garanta neutralitatea vreunui dintre statele balcanice. Cea mai bună dovadă în acest sens o oferă teritoriile albaneze, care au fost și scenă de război, au trebuit să suporte mai multe ocupații militare: austro-ungară, franceză, italiană, sârbă și bulgară, în pofida faptului că au optat pentru neutralitate. Antonio D'Alessandri⁶ ilustrează perfect chiar din titlu starea de fapt a Albaniei în timpul Marelui Război: „de la o ocupație străină la alta”. Studiul acordă o atenție particulară politicii promovate de Italia față de Albania, de la ocupația din Valona în 1914 la evacuarea sub presiune a acesteia în 1920. Procesul de „redeșteptare națională” în Albania s-a produs mult mai târziu decât în cazul celorlalte națiuni balcanice. Independența Albaniei proclamată pe 28 noiembrie 1912 a fost doar una formală. Abia după aderarea Albaniei la Societatea Națiunilor (act ratificat la 17 decembrie 1920) a fost posibilă o definiție clară a granițelor sale, iar independența statului a devenit una reală.

Cazul Greciei și modul în care s-a raportat statul elen la Marele Război sunt ilustrate în volumul de față de unul dintre cei mai buni specialiști ai subiectului, profesorul Francesco Guida. În Grecia cercurile politice s-au împărțit în două mari grupări, regele și cei loiali lui au preferat neutralitatea, în vreme ce liberalii în frunte cu Venizelos s-au declarat pentru intervenție. A început o luptă politică mornită între cele două tabere. Expediția armatelor franco-britanice din peninsula Gallipoli realizată în lunile februarie-martie 1915, care avea ca principale obiective joncțiunea cu armatele ruse și forțarea Imperiului Otoman de a încheia pace separată, s-a soldat cu un eșec pentru aliați. Pentru susținătorii greci ai intervenționismului în război, un succes britanic la Gallipoli ar fi însemnat un argument forte pentru încheierea unei alianțe cu Antanta și intrarea în război. Faptul că lucrurile nu s-au întâmplat astfel a determinat rămânerea Greciei în continuare în neutralitate. Această stare s-a menținut și în condițiile în care forțele aliate au debarcat la Salonic, gest considerat lipsit de respect la adresa suveranității statului elen, cu scopul de a deschide un adevărat front balcanic anti-turc și anti-bulgar, în condițiile intrării Bulgariei în război de partea Puterilor Centrale. Profesorul Francesco Guida prezintă cu multă obiectivitate și poziția Italiei, care a adoptat o atitudine diferită de a aliaților vizavi de Grecia (așa cum procedase și în cazul Albaniei). Dat fiind faptul că unele dintre obiectivele de război ale Greciei ar fi putut intra în concurență cu interesele Italiei în Peninsula Balcanică, Roma nu considera necesară intrarea statului elen în război. Pornind de la aceasta, diplomația italiană a fost împotriva promovării unor metode „nemțești” de forțare a Greciei, pronunțându-se totodată împotriva încălcării suveranității acestui stat. Evoluția evenimentelor a arătat că existau nu doar două orientări politice, ci și două armate, una regulată, loială regelui și idei de neutralitate, cealaltă, creată în decembrie 1915 la Salonic de Apărarea națională, o organizație pro-antantistă. După evenimente dramatice pentru lumea elenă (ocuparea unor teritorii întinse de armata antantistă, bombardamentul Atenei, crearea a două guverne concurente, exilul regelui Constantin), voința politică a lui Venizelos s-a impus, trupele grecești au intrat în război și au participat la ultimele faze ale conflictului de pe frontul macedonean. Cea mai gravă urmă pe care războiul a lăsat-o asupra Greciei a fost diviziunea (schisma) politică care a început să se manifeste din anul 1915 și care a rămas o moștenire pentru decenii în societatea elenă, marcându-i evoluția într-un mod negativ.

Volumul se încheie într-un ton oarecum optimist cu studiul Ritei Tolomeo dedicat papei Benedict al XV-lea și implicării sale constante în a pune capăt conflagrației mondiale. Chiar dacă unicul rezultat concret al acțiunii sale, și acesta limitat, a fost acțiunea de susținere a unui mare număr

⁶ Specializat în istoria Europei orientale, Antonio D'Alessandri manifestă un interes științific aparte pentru istoria românilor, fapt demonstrat de o parte dintre lucrările care îi poartă semnătura *Sulle vie dell'esilio. I rivoluzionari romeni dopo 1848*, Lecce, Argo, 2015; Idem, *I pensiero e l'opera di Dora d'Istria fra Oriente europeo e Italia*, Roma, Gangemi, 2007, dar și pentru istoria Balcanilor. A se vedea volumul *Alle origini di un secolo di conflitti*, a cura di A. Basciani a A. D'Alessandri, Beit, Trieste, 2010.

de prizonieri de război (a fost numit „papa prizonierilor”), acțiunile umanitare în care s-a implicat, au adus mângâiere și speranță unei umanități aflate în suferință.

Cu excepția Ungariei, „singura națiune în adevăratul sens al cuvântului” (Volpi) din regiune, care în consecință a avut o altă abordare și o altfel de strategie, toate celelalte state din regiunea denumită generic danubiano-balcanică au avut o evoluție destul de asemănătoare în vremea Primului Război Mondial. Secătuite de energii după războaiele balcanice, Serbia, Muntenegru, Grecia, România, Bulgaria s-au trezit la foarte puțin timp după izbucnirea conflictului într-un război total pentru a cărui susținere nu erau pregătite nici militar și nici economic. În plus, toate aceste țări au trebuit să îndure regimuri severe de ocupație militară: austro-ungară în Serbia și Muntenegru; germană în România; iar Albania a trebuit să suporte mai multe ocupații străine: austro-ungară, italiană, franceză, bulgară, sârbă.

Cele 12 studii incluse în volumul prezentat reconstituie pas cu pas, până la detaliu, cu acribie și obiectivitate științifică, ce a însemnat Marele Război pentru Europa danubiano-balcanică, o regiune care în epoca modernă s-a bucurat de o atenție particulară din partea guvernelor italiene, iar în zilele noastre, de interesul istoriografiei italiene. Deși vorbim aici de cercetări individuale, volumul apare ca un întreg, are la bază o viziune unitară, un fir roșu care îl face să pară o carte scrisă de un singur autor, pe capitole structurate cronologic și spațial, pornind din centrul Europei, cazul Ungariei, continuând cu România, trecând dincolo de Dunăre în Peninsula Balcanică propriu-zisă, acolo unde a fost epicentrul frontului balcanic. Rând pe rând sunt prezentate statele balcanice: Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania și Grecia, rolul și contribuția fiecăruia în parte la desfășurarea evenimentelor pe frontul balcanic. Contribuțiile științifice cuprinse în acest volum sunt extrem de valoroase și originale, ele îmbogățesc informațiile existente până la această dată în istoriografia noastră cu date noi, aduc în prim plan evenimente și dinamici puțin cunoscute, care contribuie la înțelegerea aproape exhaustivă a Marelui Război în această „cealaltă jumătate a continentului european”. Lucrarea se adresează în mod prioritar specialiștilor, dar poate fi o lectură antrenantă și interesantă și pentru publicul mai larg, amator de istorie veridică, iar limbajul cursiv și scriitura plăcută, grație unei foarte bune traduceri în limba română a textului italian, îmbie la lectură în egală măsură istoricul, cât și cititorul amator. Recomandăm, așadar, cu responsabilitate și căldură volumul de față și îi felicităm pe autori și coordonator și deopotrivă pe editorii și traducătorii care ne oferă această versiune în limba română.

Mirela Popa-Andrei

Oana Mihaela TĂMAȘ, *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, 236 p.

În vara anului 2014 s-au împlinit o sută de ani de la izbucnirea Marelui Război, conflictul care a adus cu sine moartea a peste zece milioane de oameni, drame, suferințe, traume resimțite până astăzi și care a dus la prăbușirea marilor imperii multinaționale (Imperiul Austro-Ungar, Imperiul Țarist și Imperiul Otoman), la formarea noilor state naționale sau la redefinirea altora, prin aceasta secolul naționalităților luând sfârșit, și la ruptura de vechea ordine mondială. Pusă sub semnul centenarului Primului Război Mondial și al Marii Uniri, lucrarea *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, ce poartă semnătura Oanei Mihaela Tămaș, reprezintă un veritabil instrument de lucru, atât de necesar cercetării istorice românești.

Oana Mihaela Tămaș, doctor în istorie al Universității „Babeș-Bolyai” din anul 2012, bursier postdoctoral al proiectului „Minerva” din cadrul Academiei Române, s-a remarcat în ultimii ani prin studiile dedicate problematicei alcoolismului în spațiul românesc, încununată cu apariția lucrării *Între uz și abuz de alcool în România: sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (2015). De asemenea, după cum bine îi șade unui istoric care se respectă, Oana Mihaela Tămaș s-a ocupat în ultima vreme și de un alt subiect, legat de istoria Primului Război Mondial, cercetările sale analizând evoluția scrisului istoric dedicat evenimentului sau valorificând, din diferite perspective, sursele memorialistice relative la conflict.

Reunind circa 2952 de lucrări și studii de specialitate, publicate în spațiul românesc de-a lungul ultimului secol, lucrarea Oanei Mihaela Tămaș este structurată în cinci mari secțiuni, precedate de un studiu introductiv dedicat evoluției scrisului istoric, referitor la Marele Război, în intervalul 1944-2014 (studiu publicat și în paginile „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iași”/2014).

Prima secțiune, dedicată *Dimensiunii factologice și evenimentiale a perioadei războiului* (pp. 23-97), reunește studiile, articolele și lucrările care pun în discuție dimensiunea politico-diplomatico-militară a conflictului, situația soldaților, a voluntarilor și a prizonierilor de război, precum și perioada neutralității României (acestea reprezentând 34% din totalul lucrărilor inventariate). Cea de-a doua secțiune, dedicată *Pregătirii și realizării unității politico-statale românești* (pp. 99-162), este rezervată unirii Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României, precum și evenimentelor care au precedat-o (reprezentând un procent de 31% din totalul lucrărilor inventariate). A treia secțiune, rezervată *Personalităților și eroilor Marelui Război* (pp. 163-182), tratează activitatea marilor personalități (militare, politice, diplomatice) care au influențat soarta războiului (reprezentând 10% din totalul lucrărilor inventariate). Cea de-a patra secțiune, dedicată *Societății românești în vreme de război* (pp. 183-228), cuprinde titlurile referitoare la viața celor aflați în spatele fronturilor, la aspectele privind viața religioasă, internații de război, românii din afara granițelor etc. (reprezentând 19% din totalul lucrărilor inventariate). Ultima secțiune, dedicată *Memorialisticii, jurnalelor, amintirilor, însemnărilor* (pp. 229-236), grupează memorialistica Marelui Război, precum și titlurile care analizează acest tip de sursă istorică (reprezentând 6% din totalul lucrărilor inventariate).

Deși autoarea consideră că cele 2952 de titluri inventariate (pe baza informațiilor culese din volumele *Bibliografia istorică a României* și *Bibliografia istorică a Transilvaniei*) reprezintă aproximativ 85% din numărul total al aparițiilor editoriale dedicate Marelui Război, acesta este departe de adevăr, consultarea lucrării *România în Primul Război Mondial: contribuții bibliografice*, semnată de Gheorghe Stoean (1975), un instrument destul de puțin cunoscut mediului academic, și a volumului *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonat de Valer Moga și Sorin Arhire (2007), venind să susțină afirmația noastră.

Un alt minus al lucrării este acela că nu beneficiază de un indice tematic, de autori sau de periodice (în paginile cărora au fost publicate materiale relative la Primul Război Mondial), obicei parcă încetățenit în ultima vreme în mediul academic, care nu face altceva decât să scadă valoarea unei lucrări științifice.

Avem în față, așadar, un instrument de lucru, parțial complet, care vine să ne ofere o imagine cantitativă asupra evoluției scrisului istoric și demonstrează că de-a lungul ultimului secol am avut de-a face cu o adevărată istoriografie justificativă, militantă, politizată uneori, contextul celebrării centenarului Marelui Război și al Marii Uniri impunând o redeschidere și o reevaluare a acestor dosare.

În încheiere nu ne rămâne decât să lăudăm efortul depus pentru apariția acestui instrument de lucru extrem de util, care ușurează munca de documentare a istoricului, să stăruim pentru apariția unei ediții revizuite și adăugite cu informațiile oferite de lucrările semnalate mai sus și completate cu un indice tematic, de autori, de publicații periodice și organe de presă din care au fost selectate materialele incluse în volum.

Mihai-Octavian Groza

Veronica TURCUȘ, Vasile Pârvan și Școala Română din Roma, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, 369 p.; **Veronica TURCUȘ, Școala Română din Roma (1922-1947)**, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, 352 p.

Publicate pe parcursul anului 2016, la deja bine cunoscuta editură clujeană Școala Ardeleană, volumele Veronicăi Turcuș aduc în atenția cititorului interesat perioada interbelică, mai exact preocuparea elitei politice, culturale și diplomatice românești din acea vreme de înființare a unor centre culturale axate pe studiul istoriei și promovarea valorilor românești în marile capitale și centre universitare europene ale vremii. Privind retrospectiv și cantitativ, precum însăși autoarea a mărturisit

în paginile publicațiilor sale, perioada interbelică a reprezentat o epocă de turnură în conectarea culturii române la marile curente și orientări ale timpului, iar institutele de cultură fondate în unele dintre marile capitale europene au avut un rol hotărâtor nu numai în promovarea specificului românesc, ci și în receptarea noilor orientări metodologice și interpretative, care au și fost integrate în mediul academic românesc.

Atenția Veronicăi Turcuș s-a îndreptat asupra Școlii Române din Roma, căreia i-a dedicat două volume distincte. După cum rezultă și din paginile celor două cărți, activitatea Școlii din capitala italiană s-a ridicat la cerințele academice ale vremii, bursierii prezenți, direcțiile lor de cercetare, publicațiile și conferințele organizate fiind apreciate nu numai de mediul academic italian, ci și de universitarii străini aflați acolo și care au fost invitați să participe la acțiunile academice organizate în cadrul Școlii Române din Roma.

Primul volum, *Vasile Pârvan și Școala Română din Roma*, după cum reiese și din titlu, a fost dedicat de Veronica Turcuș în primul rând lui Vasile Pârvan, personalitate de numele căreia se leagă înființarea Școlii române din capitala italiană. Încă din primul capitol al volumului, cititorul află că inițiativa fondării institutului, care dorea să ofere tinerilor studioși posibilitatea specializării în domeniul lor de cercetare, rămâne legată de personalitatea lui Vasile Pârvan, care a susținut de mai multe ori necesitatea înființării unui Institut român în Roma axat pe studiul arheologiei. Demersurile lui Pârvan au început încă din 1912 și au continuat și s-au concretizat după război când, conform Veronicăi Turcuș, proiectul s-a bucurat de succes, contextul fiind cel al unei politici culturale coerente și orientate spre o mai mare vizibilitate în străinătate. Evocând realitățile vremii, Veronica Turcuș, pe bună dreptate, a subliniat în paginile lucrării sale că în rândul factorilor decidenți de la București s-a avut în vedere și s-a și materializat planul deschiderii unor Școli Superioare române la Roma și Paris sub forma unui proiect de inițiativă parlamentară, un rol însemnat avându-l și Nicolae Iorga. După cum aflăm din volum, Legea de înființare a celor două instituții române a fost sancționată în octombrie 1920, directorii fiind numiți în decembrie 1921 – Iorga la Paris și Pârvan la Roma –, instituțiile urmând să funcționeze doar din anul următor, datorită dificultăților de după război.

Referindu-se la funcționarea Școlii Române din Roma, Veronica Turcuș a ținut să remarce contribuția lui Vasile Pârvan la stabilirea regulamentului de organizare a instituției și la desfășurarea întregii activități științifice. Iar asupra acestei problematice, autoarea s-a concentrat într-un capitol aparte.

Analiza Veronicăi Turcuș se îndreaptă apoi asupra tratatelor privind concesionarea terenului unde urma să se ridice Școala Română din Roma. În urma lecturii volumului aflăm că, după promulgarea legii de înființare a celor două institute române, în paralel cu fireasca evoluție legislativ-juridică a chestiunii, statul român, prin persoana reprezentantului său la Roma, ministrul Al. Lahovary, a încercat să obțină o locație pentru Școala nou fondată, demers nefinalizat însă datorită situației dificile în care se afla atunci valuta românească. Preparativele pentru deschiderea porților Școlii din Roma au mai durat un an de zile după momentul numirii directorului. De aceea, pe parcursul anilor 1921-1922 au existat diverse tatonări ale factorilor politici și oficialităților din România pentru obținerea unei concesiuni favorabile. Actul de concesiune a fost semnat la 12 ianuarie 1922 la Roma, act prin care Primăria orașului dădea în folosință perpetuă României, în schimbul unei chirii simbolice anuale în valoare de o liră, o suprafață de peste 4700 m². Prin obținerea concesiunii era rezolvată problema locației noului Institut din Roma, dar dificultățile de ordin financiar au făcut imposibilă ridicarea construcției în timpul necesar deschiderii în cursul aceluiași an.

Demersul autoarei se concentrează și asupra tratatelor pentru obținerea complexului monastic Santa Susanna în vederea funcționării, provizorii, a Școlii Române din Roma, problemă căreia îi acordă un spațiu aparte, pentru ca apoi interesul autoarei să se îndrepte spre constituirea Bibliotecii Școlii Române din Roma. Din sursele de documentare consultate de Veronica Turcuș reiese că Vasile Pârvan și-a concentrat atenția și spre constituirea primului fond de carte al instituției, fond care s-a realizat atât prin achiziții sau schimb, cât și prin donații. În urma eforturilor lui Pârvan, alături de publicațiile de filologie, arheologie, istorie și artă românească, s-a încercat completarea

bibliotecii nou constituite cu publicațiile mai importante sârbești, bulgărești, grecești, maghiare și rusești, precum și cu principalele scrieri în limbile occidentale privitoare la latinitatea românească. În ceea ce privește donațiile, după cum rezultă din volum, acestea au fost destul de numeroase și valoroase, Veronica Turcuș publicând detalii interesante în legătură cu acest aspect. De exemplu, cu ocazia inaugurării noului edificiu al Școlii Române la începutul anului 1933, șeful guvernului de la Roma, Benito Mussolini, a făcut o însemnată donație de carte, cuprinzând cele mai reprezentative volume și colecții de arheologie, istoria artei și literatură italiană. Organizarea și catalogarea fondului de carte, din informațiile detaliate publicate, reiese că au fost făcute prin efortul tuturor bursierilor Școlii, dar, conform celor scrise în volum, pe măsura dezvoltării Bibliotecii se impunea prezența unui bibliotecar permanent, funcția de bibliotecar al Școlii fiind stabilită și retribuită doar prin noua Lege de organizare a Școlilor Române de la Roma și Paris din 16 mai 1941.

Preparativelor în vederea construcției edificiului Școlii Române din Roma li s-a acordat de asemenea atenție de autoare care, pe bună dreptate, a încadrat respectivul demers în contextul politico-diplomatic existent după semnarea Tratatului de amicitie româno-italian în septembrie 1926 și după ratificarea convenției prin care Italia a recunoscut unirea Basarabiei cu Regatul Român. Au urmat apoi negocierea și semnarea acordului comercial dintre cele două țări, acord ce constituia următorul punct de interes în raporturile româno-italiene. Și pe acest fundal politic, la 27 ianuarie 1928 s-a desfășurat la Roma ceremonia solemnă de începere a construcției Institutului academic românesc din Italia, evenimentul înscriindu-se, conform autoarei, în seria manifestărilor de apropiere culturală româno-italiene.

După ce au fost trecute în revistă și prezentate în detaliu toate demersurile politico-cultural-diplomatice și administrative care au premers constituirea Școlii Române din Roma, un spațiu însemnat din volum a fost acordat de Veronica Turcuș bursierilor români care au beneficiat de stagii de cercetare în instituția respectivă. Într-un prim capitol dedicat subiectului, atenția autoarei s-a îndreptat spre prima serie de bursieri, arătând că în contextul dificultăților financiare ale începuturilor, cu toate că regulamentul de organizare prevedea trei secții pentru Școală (cea istorico-arheologică, cea filologică-literară și cea artistică), iar Vasile Pârvan propunea pentru prima serie un număr de șase membri, institutul și-a început activitatea cu o singură secțiune, cea istorico-arheologică, cu patru membri: Alexandru Marcu, George G. Mateescu, Paul Nicorescu, Emil Panaitescu, activitatea fiecăruia fiind prezentată de Veronica Turcuș, care nu se oprește însă doar la acea primă serie, ci, în capitolul intitulat *Generațiile succesive de bursieri*, realizează interesante medalioane ale tuturor celor circa 20 de bursieri ai Școlii, printre care se regăsesc și George Călinescu și Constantin Daicoviciu. După evocarea personalității și domeniilor de interes ale fiecărui bursier, atenția autoarei s-a îndreptat și asupra trecerii în revistă a conferințelor științifice care au avut loc la Școala Română din Roma în intervalul cronologic tratat, sunt prezentate direcțiile de studiu, raporturile dintre Școala Română din Roma și Academia Română, dar și cele dintre bursieri. Cititorul volumului află, de exemplu, că în urma unei analize a temelor de cercetare pe care Pârvan le-a indicat bursierilor săi, se poate constata că acestea au fost în marea lor majoritate subsumate problemei istoriei Romei antice, romanității orientale și tracologiei. Dar, așa cum reiese din paginile volumului, un grup aparte de bursieri a fost a celor interesați de epocile premodernă și modernă, al arhiviștilor cum erau numiți, deși activitatea lor era mai extinsă, intrând în zona științelor auxiliare ale istoriei. Scopul acelor bursieri era de a culege din arhivele romane și din alte fonduri italiene documente inedite privitoare la istoria românilor, precum și de a introduce în istoriografia românească referințele la trecutul Țărilor Române conținute în incunabile și în alte tipărituri vechi păstrate în bibliotecile italiene.

Ajungând la finalul acestui prim volum, cititorul poate ajunge cu ușurință la concluzia că, în perioada în care a condus Școala Română din Roma, Vasile Pârvan a contribuit nemijlocit la dezvoltarea instituției, concentrându-și eforturile asupra impunerii acesteia în mediul universitar și cultural român.

Dar cum istoria Școlii Române din Roma a fost mult mai complexă, Veronica Turcuș și-a continuat cercetarea și a oferit cititorilor și un al doilea volum, *Școala Română din Roma (1922-1947)*, pe care l-a dedicat analizei și evocării activității tuturor directorilor instituției. Cum de altfel

era și firesc, după o scurtă readucere în interesul cititorului a istoriei înființării Școlii Române din Roma, atenția autoarea s-a îndreptat mai întâi asupra directoratului lui Vasile Pârvan. Încă de la începutul capitolului atrage atenția că, deși în timpul mandatului său a fost în mare parte ocupat cu chestiunile administrative, Pârvan nu a neglijat dimensiunea științifică a misiunii sale, sub aspectul contactelor cu arheologii italieni și străini aflați atunci în capitala Italiei, cu directorii celorlalte academii și institute de cultură, cu personalități ale mediului universitar italian. A stabilit relații privilegiate cu Școala engleză din Roma, cu arheologii care reprezentau atunci vârful cercetărilor la Universitate, precum și la Institutul Arheologic Italian. Ca o deschidere a activității Școlii Române din Roma spre mediul cultural italian, dar și spre marile culturi europene și curente istoriografice și artistice ale vremii, a fost acordată o mare atenție ciclurilor de conferințe cu invitați străini care au avut loc în instituția românească, conferințe care se bucurau de prezența unor mari specialiști din Italia sau din alte țări.

Atenția autoarei s-a îndreptat apoi spre directoratul lui George G. Mateescu. Din cele publicate a reieșit că, după moartea lui Vasile Pârvan (iunie 1927), Academia Română a preluat temporar coordonarea Școlii Române din Roma până la numirea unui nou director, dar în toamna anului 1927, la propunerea lui Nicolae Iorga și după câteva pertractări instituționale, a fost numit George G. Mateescu. Veronica Turcuș subliniază că în perioada în care a condus instituția, Mateescu a continuat linia deschisă de Pârvan, aceea a colaborării cu principalele foruri științifice și personalități din domeniul istoriei, arheologiei și epigrafiei din Italia. Cultivarea memoriei lui Vasile Pârvan a constituit de asemenea una dintre preocupările majore ale noului director, Mateescu acordând și o deosebită atenție supravegherii activității și îndrumării științifice a bursierilor, dar reluând și tipărirea publicațiilor Școlii.

Directoratul lui Emil Panaitescu a urmat șirul cronologic al prezentării. Încă de la începutul capitolului este specificat că în perioada în care G. G. Mateescu a fost în fruntea Școlii de la Roma, Panaitescu s-a implicat în susținerea unor inițiative care să dea continuitate raporturilor sale cu Școala. La numai o lună după numirea lui Mateescu la Roma, Panaitescu s-a ocupat de organizarea unei asociații a foștilor membri ai Școlii, asociație care își propunea menținerea relațiilor de camaraderie dintre foștii bursieri și păstrarea contactului cu activitatea instituției. Acea inițiativă l-a menținut pe Panaitescu în atenția autorităților academice, așa că atunci când postul de director al Școlii Române din Roma a rămas din nou vacant, în iunie 1929, Panaitescu era un candidat demn de luat în considerare, primind și un ordin de numire în respectiva funcție începând din octombrie 1929. A rămas la conducere până în toamna lui 1940. Veronica Turcuș subliniază că ideile lui Emil Panaitescu asupra reorganizării Școlii de la Roma au insistat pe caracterul particular al oricărei instituții de acel tip din capitala Italiei în raport cu școlile în străinătate ale oricărui stat și că Panaitescu a urmărit continuarea programelor științifice demarate în perioada directoratului lui Vasile Pârvan și al lui G. G. Mateescu, atât pentru istoricii antichității și arheologi, cât și pentru filologi și arhiviști, istorici de artă și arhitecți. Programul de cercetări în arhive a continuat și în anii '30, filologii fiind însă orientați masiv spre investigarea raporturilor româno-italiene în „secolul nașionilor”. Ca un element de noutate în programul științific al Școlii Române în anii '30 ar fi, conform concluziilor autoarei volumului, temele legate de Columna lui Traian și de Forul roman. De asemenea, Veronica Turcuș observă că Emil Panaitescu a stabilit printre prioritățile mandatului său reluarea seriei de conferințe științifice organizate de instituție, precum și organizarea cameratelor științifice și sociale, axate pe scurte comunicări urmate de discuții colegiale.

Schimbările politice din România anului 1940 s-au făcut simțite și asupra Școlii Române din Roma, prezentării acelor realități autoarea acordându-i ultimul capitol al volumului. În noiembrie 1940, în plin regim legionar, Emil Panaitescu a fost rechemat în țară, încercările lui de menținere în funcție fiind sortite eșecului. În ianuarie 1941 a fost numit în fruntea Școlii Române din Roma Dumitru Găzdaru, membru marcant al Gărzii de Fier. A fost un mandat foarte scurt, în martie 1941, legat și de evoluțiile politice interne din România, directoratul instituției a fost preluat de Scarlat Lambrino, fost elev al Școlii Române din Franța. Din materialul publicat reiese că activitatea Școlii și a cercetătorilor bursieri au fost afectate de climatul neprielnic provocat de război, activitatea de documentare a avut de suferit, deoarece multe instituții italiene au fost închise. Din păcate nici după sfârșitul războiului activitatea Școlii nu s-a mai ridicat la nivelul academic al perioadei interbelice,

până în 1947, precum susține autorea, Accademia di Romania a intrat într-o zonă de activitate obscură, în care interesul pentru ea va fi generat numai din rațiuni politice și financiare, pigmentate cu adevărate povești terifiante specifice Războiului Rece.

În concluzie, avem de a face cu două volume reușite, destinate să facă cunoscut întreg demersul înființării și funcționării unei instituții de cultură română cu profil universitar în cel mai important centru latin al Europei, demers ce se încadra în cadrele politicii culturale promovate de statul român în perioada interbelică și care își revendica, prin reușite inițiative culturale, propriul loc între națiunile europene. Beneficiind de un aparat critic de mare valoare, prin care autoarea a pus în circuitul istoriografic de la noi informații inedite din fondurile arhivistice italiene, inițiativa editorială întreprinsă de Veronica Turcuș în 2016 este utilă nu numai celor interesați de istorie, ci tuturor factorilor implicați în promovarea intereselor României, atât pe plan intern, cât și peste hotare. Iar în speranța că volumele nu vor constitui doar documentarul unei perioade importante din istoria contemporană a României, în care promovarea valorilor culturale reprezenta o prioritate a decidenților din politica internă, felicităm atât autoarea, cât și editura care a acceptat publicarea lor. Tuturor le dorim succes în viitoarele lor inițiative editoriale.

Marcela Sălăgean

Gerhard KÖPERNIK, *Faschisten im KZ. Rumäniens Eiserne Garde und das Dritte Reich*, Berlin, Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2014, 286 p.

Evoluția Mișcării Legionare a reprezentat de-a lungul timpului una dintre temele de cercetare predilecte pentru istoricii români și străini, deopotrivă. Este binecunoscut faptul că în România, în perioada regimului comunist, istoria Mișcării Legionare a fost abordată de pe poziții profund ideologizate, cercetarea acestui subiect fiind apanajul unor istorici agreați de regim, cu acces preferențial la sursele arhivistice. În schimb, cercetătorii occidentali care s-au aplecat asupra trecutului acestei mișcări de extremă dreaptă au făcut-o într-o manieră mult mai obiectivă, studiile sau lucrările elaborate de istorici precum Martin Broszat, Armin Heinen, Francesco Veiga, Eugen Weber etc., păstrându-și actualitatea până în zilele noastre. Cercetarea istoriei Mișcării Legionare, atât în cadrul istoriografiei române, cât și al celei străine, a cunoscut un reviriment evident după 1989, în condițiile dispariției dublei cenzuri, informaționale și ideologice, exercitate de regimul comunist. Intrarea în circuitul științific a unor noi surse documentare, îndeosebi a fondurilor secrete păstrate anterior în arhivele Securității, a impulsionat cercetările în acest domeniu, iar rezultatele istoriografice nu au întârziat să apară. Cu toate acestea, în pofida progresului vizibil înregistrat de cercetarea istoriei Mișcării Legionare, o mare parte a lucrărilor și studiilor publicate pe această temă, cel puțin în cadrul istoriografiei române, au rămas tributare metodologiei utilizate în trecut, subiectul fiind tratat în multe cazuri de pe poziții mai mult sau mai puțin ideologice. De asemenea, se cuvine a fi relevat faptul că lucrările și studiile apărute îndeosebi în ultimele două decenii au investigat nu numai apariția și ascensiunea Mișcării Legionare pe scena politică românească interbelică, ci, grație accesului la surse documentare fundamentale, inaccesibile cercetării istorice înainte de 1989, evoluția Legiunii a putut fi abordată inclusiv pentru perioada postbelică. Astfel că singurul segment temporal din istoria Mișcării Legionare care nu a trezit un interes deosebit din partea cercetătorilor a fost reprezentat de anii 1941-1945, perioadă în care mulți membri ai Legiunii, în frunte cu Horia Sima, s-au refugiat pe teritoriul Reichului. Prin urmare, investigarea acestei pete albe din istoria Legiunii se impunea, mai ales dacă ținem cont de faptul că subiectul fusese tratat tangențial doar de istoricul Armin Heinen în cadrul unui capitol din studiul său de referință consacrat Mișcării Legionare. Lucrarea elaborată de Gerhard Köpernik – jurist și diplomat –, pe care o prezentăm în cele ce urmează, și-a propus înlăturarea acestui neajuns istoriografic.

Lucrarea este structurată în 7 capitole. Primul capitol (p. 11-25) are un caracter introductiv, autorul trecând succint în revistă principalele momente ale evoluției Mișcării Legionare și

charismaticului său lider, Corneliu Zelea Codreanu, între anii 1919-1938. Al doilea capitol (p. 27-35) tratează primul exil în Germania al Legiunii în perioada ianuarie 1939-mai 1940. Astfel, autorul prezintă situația Mișcării Legionare după moartea lui Corneliu Zelea Codreanu, asasinarea primului-ministru Armand Călinescu, represaliile regimului autoritar carlist, refugiarea lui Horia Sima la Berlin, respectiv contextul intern și internațional al revenirii acestuia în țară în primăvara anului 1940. Capitolul trei (p. 36-80), intitulat *Participarea Gărzii de Fier în cadrul guvernului de la București (iunie 1940-ianuarie 1941)*, prezintă implicarea lui Horia Sima în cadrul cabinetului condus de Ion Gîgurtu, poziția adoptată de Mișcarea Legionară față de politica internă și externă a regimului autoritar carlist în vara anului 1940, atitudinea Germaniei național-socialiste față de România și Legiune, schimbarea de regim politic din România, constituirea guvernului național-legionar și, nu în ultimul rând, cauzele și evoluția conflictului Antonescu-Legiune. Rebeliunea legionară și consecințele sale constituie subiectul capitolului 4 (p. 81-109), în care autorul tratează pe larg derularea evenimentelor din România, poziția conducerii celui de-al III-lea Reich față de conflictul de putere dintre generalul Ion Antonescu și Garda de Fier, eșecul medierii germane și refugiarea în Reich a conducerii Mișcării Legionare.

Partea centrală a lucrării este reprezentată de capitolele 5-7, acestea constituind, de altfel, subiectul propriu-zis al prezentului volum. Astfel, capitolul 5 (p. 109-179) tratează pe larg și analizează situația Mișcării Legionare în perioada martie 1941-decembrie 1942. Autorul prezintă tratativele desfășurate între guvernele de la București și Berlin cu privire la soarta legionarilor refugiați pe teritoriul Reichului, situația cămășilor verzi internate la Berkenbrück și Rostock, raporturile acestora cu autoritățile germane, respectiv cu regimul antonescian. Autorul evidențiază în acest sens divergențele existente între serviciile celui de-al III-lea Reich cu privire la statutul și regimul de internare al legionarilor aflați pe teritoriul german, demersurile inițiate de Horia Sima și ceilalți lideri ai Mișcării Legionare în vederea relaxării regimului de internare, eșecul încercărilor de mediere între Legiune și regimul antonescian întreprinse de diplomația germană, respectiv dimensiunile apărute între conducerea Legiunii și unii dintre membrii Mișcării aflați în Germania. În ce privește acest din urmă aspect, autorul menționează în trecut inclusiv episodul intrat în istorie sub denumirea de „complotul de la Rostock”, preluând însă versiunea oferită în memoriile sale de Horia Sima cu privire la intenția regimului antonescian de a-l asasina prin intermediul unor agenți ai Serviciului Special de Informații infiltrați în cadrul grupului de legionari din Rostock. De asemenea, Gerhard Köpernik afirmă că în arhivele germane nu există niciun indiciu cu privire la „complotul de la Rostock” (p. 179), afirmație pe care nu o împărtășim. În acest sens, vom menționa doar că în Bundesarchiv Koblenz există un fond distinct (Kleine Erwerbburg 589-Rumänische Legionäre în Deutschland 1941-1945) care cuprinde inclusiv un dosar consistent referitor la „complotul de la Rostock”, ce oferă o versiune diametral opusă celei acreditate de Horia Sima în memoriile sale. Următorul capitol (p. 180-217) prezintă evadarea lui Horia Sima din lagărul de internare de la Berkenbrück și fuga acestuia în Italia, criza provocată de acest gest în cadrul relațiilor româno-germane, precum și măsurile adoptate de autoritățile germane în vederea preîntâmpinării unor evenimente similare. Astfel, capturarea comandantului Mișcării Legionare și readucerea sa în Germania au fost urmate de internarea lui, inițial în lagărul de concentrare Buchenwald și, ulterior, în lagărul de concentrare Sachsenhausen. Soarta comandantului Legiunii a fost împărțită de altfel și de ceilalți legionari refugiați în Reich, aceștia fiind internați în lagărele de concentrare Dachau și Buchenwald. Ca urmare, statutul acestora a cunoscut o înrăutățire semnificativă, ei transformându-se din „oaspeți de onoare” în „prizonieri de onoare” ai Germaniei național-socialiste. Deși citează în acest capitol numeroase surse germane, Gerhard Köpernik nu a cercetat totuși două dintre cele mai importante dosare păstrate în cadrul Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, care ar fi completat și nuanțat unele dintre aserțiunile autorului. În acest sens avem în vedere dosarele *R 28884, Büro des Reichsaussenministers, Rumänien, Rumänische Legionäre, Horia Sima, respectiv R 27654, Handakten Martin Luther, Band 33, Korrespondenz mit Franz von Sonnleithner, Emil von Rintelen und Adolf Gustav von Steengracht, 1942-1943*. Ambele dosare conțin informații esențiale cu privire la evadarea lui Horia Sima și consecințele acesteia asupra relațiilor româno-germane, precum și la

situația legionarilor internați în Germania, respectiv aprofundarea disensiunilor existente în cadrul conducerii Mișcării Legionare (renunțarea lui Horia Sima la conducerea Legiunii etc. etc.). Ultimul capitol al lucrării tratează constituirea și activitatea efemerului guvern național român de la Viena în perioada septembrie 1944-mai 1945. Astfel, autorul trece în revistă consecințele politice și militare ale actului de la 23 august 1944 pentru cel de-al III-lea Reich, demersurile întreprinse de Horia Sima în vederea creării și recunoașterii guvernului de la Viena, contextul creării „armatei naționale de eliberare”, respectiv planurile referitoare la organizarea unei rezistențe progermane în România. Volumul cuprinde, de asemenea, concluzii, anexe, listă a abrevierilor, listă a ilustrațiilor și bibliografie.

Lucrarea semnată de Gerhard Köpernik se adresează în primul rând publicului larg și mai puțin specialiștilor avizați. Pe lângă curajul de a aborda o temă de cercetare pretențioasă și complexă, principalul merit al lucrării constă în valorificarea surselor arhivistice germane. Cu toate acestea, așa cum am arătat anterior, în cursul investigației – de altfel laudabile – efectuate în cadrul arhivelor germane, autorul a scăpat din vedere fonduri și dosare cu informații în opinia noastră esențiale pentru tema abordată. De asemenea, se remarcă lipsa lucrărilor în limba română, precum și a surselor documentare din arhivele din România referitoare la Mișcarea Legionară, ceea ce constituie în mod evident un handicap major pentru o asemenea cercetare. Nu în ultimul rând, semnalăm preluarea necritică a afirmațiilor, cu privire la unele fapte și evenimente, susținute de Horia Sima – în opinia noastră cel puțin controversate – în lucrările sale memorialistice. În pofida acestor deficiențe, volumul semnat de Gerhard Köpernik constituie o lectură cel puțin interesantă, destinat în primul rând publicului interesat de Mișcarea Legionară.

Ottmar Trașcă

Wassili S. CHRISTOFOROW, Wladimir G. MAKAROW, Matthias Uhl (Hrsg.), *Verhört. Die Befragungen deutscher Generale und Offiziere durch die sowjetischen Geheimdienste 1945-1952*, Berlin-Boston, De Gruyter-Oldenbourg, 2015, 467 p.

Documentele păstrate în arhivele Federației Ruse constituie în mod cert una dintre cele mai importante surse pentru cercetarea istoriei contemporane. Ca urmare, introducerea în circuitul științific a noi și noi documente provenind din fostele arhive secrete sovietice – inaccesibile decenii la rând istoricilor – este o inițiativă mai mult decât binevenită, ținând cont inclusiv de faptul că investigarea acestora întâmpină și în prezent numeroase obstacole din partea autorităților de resort ale Federației Ruse. Din acest punct de vedere, se cuvine a fi evidențiată în mod deosebit activitatea desfășurată de *Deutsches Historisches Institut Moskau-Institutul German de Istorie din Moscova*, care, prin parteneriatele încheiate cu autoritățile ruse, precum și prin proiectele de cercetare derulate, a pus bazele unei serii de publicații ce își propune, în primul rând, valorificarea surselor documentare ruse referitoare îndeosebi la relațiile ruso-germane (și nu numai). În mod firesc, Al Doilea Război Mondial nu avea cum să lipsească din seria de publicații la care ne-am referit anterior.

Lucrarea pe care o prezentăm succint în cele ce urmează își propune introducerea în circuitul științific a unor surse documentare extrem de importante și interesante, păstrate în arhivele Serviciului Federal de Securitate al Federației Ruse (FSB), respectiv interogatoriile unor generali și ofițeri germani capturați de Armata Roșie în anii 1944-1945. Astfel, prima parte a volumului reprezintă un studiu introductiv masiv și consistent, în care editorii prezintă și analizează sursele documentare păstrate în arhivele serviciilor secrete ruse (foste sovietice) și importanța lor pentru cercetarea istorică. A doua parte a volumului este constituită din documentele propriu-zise, structurate în cinci capitole tematice, respectiv: 1) interogatorii provenite din Camp Ashcan în Bad Mondorf (Luxemburg); 2) operațiunea Barbarossa – văzută de la nivelul protagoniștilor; 3) războiul din URSS, îndeosebi ultimii ani; 4) crime de război și politica de ocupație; 5) Holocaust; 6) justificare și cooperare. Documentele publicate sunt reprezentate de interogatoriile luate unor foști lideri militari naziști, precum mareșalul Hermann Göring, feldmareșalul Wilhelm Keitel, feldmareșalul Ferdinand Schörner, feldmareșalul Ewald von Kleist, Albert Kesselring, general-colonelul Alfred Jodl, interogatoriile unor foști șefi ai

OKW/Amt Ausland/Abwehr precum general-locotenentul Hans Piekenbrock, general-locotenentul Franz Eccard von Bentivegni, respectiv interogatoriile altor generali și ofițeri germani. Interogatoriile acoperă practic toate chestiunile importante ale celui de-Al Doilea Război Mondial, de la aspectele politice la cele militare, activitatea serviciilor secrete germane, politica promovată de autoritățile germane față de populația locală, exterminarea populației evreiești în teritoriile ocupate etc. și ne relevă, totodată, maniera în care funcționau inclusiv serviciile secrete sovietice. Pentru participarea României la cel de-Al Doilea Război Mondial și evoluția relațiilor româno-germane, deosebit de importante sunt interogatoriile: 1) generalului de cavalerie Erik Hansen – fost comandant al Misiunii Militare germane în România; 2) general-locotenentului Alfred Gerstenberg – fost comandant al Misiunii Militare Aeronautice germane în România; 3) general-locotenentului Rainer Stahel; 3) SS-Sturmabführerului (maiorului) Gustav Richter – fost atașat de poliție și consilier pentru chestiunile evreiești în cadrul Legației germane din București. Volumul mai cuprinde anexe (scurte biografii ale ofițerilor germani), bibliografie de specialitate și indice de nume.

Volumul editat de Wassili S. Christoforow, Wladimir G. Makarow, Matthias Uhl reprezintă o lucrare de referință, ce se adresează îndeosebi specialiștilor. Pe lângă ineditul informațiilor introduse în cadrul circuitului științific, lucrarea înseamnă inclusiv o pledoarie pentru investigarea și valorificarea surselor documentare păstrate în arhivele ruse indispensabile pentru cercetarea istorică.

Ottmar Trașcă

Sandu FRUNZĂ, *Fundamentalismul religios și noul conflict al ideologiilor*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, 429 p.

Distribuindu-și ideile și punctele de vedere de-a lungul a șase părți distincte, fiecare cu capitole și subcapitole proprii, distinsul profesor universitar Sandu Frunză readuce în atenția cititorului interesat, printr-o ediție revizuită și adăugită, problematica fundamentalismului manifestat în toate religiile lumii și conflictele ideologice contemporane. Precum însuși autorul mărturisește, subiectul este cu atât mai actual cu cât în zilele noastre mitul și imaginarul sunt din ce în ce mai vizibile în ideologiile contemporane.

Încă de la începutul lecturii volumului supus atenției noastre, cititorul află că, potrivit celor precizate de profesorul Frunză, în viața omului modern prezența și importanța mitului pot fi sesizate în pregnanța pe care o au imaginile în modelarea comportamentală, în sistemul de alegeri, ca și în modul de valorizare a realității sociale. De asemenea, mai precizează că mitul poate avea o mare varietate de roluri, funcții și scopuri. Așa se face că: a) mitul poate fi un instrument al transferului de identitate, al creării unei noi identități în procesul omogenizării identitare; b) mitul asigură o bază solidă de comunicare; c) mitul poate determina o serie de distorsiuni și conflicte în planul vieții sociale; d) mitul are un rol important în discursul politic; e) oferă modalități de explicare a destinului comunității etc.

Volumul continuă apoi cu o interesantă analiză a ceea ce autorul a numit *Ideologia ca religie secularizată și religia ca ideologie*. În cele trei capitole reunite sub acest titlu, autorul preferă atât menținerea unei distincții clare între religie și ideologie, cât și considerarea teologiei ca forma de reflecție cea mai elaborată doctrinar în cadrul unei religii constituite.

În partea a III-a, *Aspecte ale fundamentalismului creștin*, profesorul Frunză scoate în evidență faptul că, inițial, termenul de fundamentalism a avut o conotație pozitivă, presupunând reînnoirea la fundamentele biblice ale interpretării credinței, ulterior fundamentalismul apărând ca o reacție la interpretările moderniste care încercau să adapteze Biblia la teoriile și provocările lumii moderne. În câteva decenii însă semnificația termenului s-a degradat ajungând, în cele din urmă, să desemneze un fenomen negativ. Și pentru a aduce cât mai multe lămuriri, autorul oferă și interesante exemple. Astfel, în ceea ce privește fundamentalismul american, conform celor rezultate din lectura acestei cărți, unul dintre cele mai importante aspecte ale sale a fost și este anticomunismul, ceea ce a reprezentat o particularitate a fundamentalismului creștin în timpul Războiului Rece, cu influențe

asupra vieții politice și alegerilor președinților americani (ex. succesul în alegeri al lui Ronald Reagan). Un alt aspect important în înțelegerea mișcărilor fundamentaliste este că, la fel ca și în cazul celorlalte fundamentalisme, cel creștin american dă o interpretare religioasă evenimentelor contemporane semnificative, cum ar fi crearea Statului Israel în 1948 sau atacul terorist din 11 septembrie 2001. Mai mult chiar, tot în cadrul celei de-a treia părți a volumului, în capitolul 2 – *Terorism creștin, biserică și biopolitică* – este scos în evidență faptul că teroriștii creștini au încercat de-a lungul timpului să înlănească oroarea violențelor lor, justificându-și opțiunile criminale prin principii din învățătura biblică. Totodată, autorul precizează faptul că în practicile violenței creștine se întâlnește un instrument asemănător cu cel al manualelor pentru eficientizarea practicilor violenței din cultura islamiștilor, fiind vorba de același spirit al săvârșirii violenței în numele Divinității & a lui Dumnezeu. Pe de altă parte, Sandu Frunză aduce în atenția cititorilor și pe acei autori care, prin scrierile lor, au pledat pentru salvarea statului (SUA, mai ales). Apoi profesorul Frunză întreprinde și o interesantă analiză a unor scrieri, de fapt este vorba despre o serie de manuale de îndrumare destinate unor mase largi care promovează practicarea violenței în scopul, declarat de autorii lor, de a îmbunătăți condiția morală a lumii – vezi acțiunile antiavort: hărțuirea medicilor, blocaje instituționale, crearea unor dificultăți în desfășurarea activității profesionale în domeniul obstetricii etc. Activiștilor li se cere să iasă în stradă, să facă orice pentru a atrage atenția publicului și a mass-mediei, pentru că nu pot aștepta o serie de măsuri legislative. În paginile acestui capitol se precizează faptul că în SUA există un curent care promovează ideea de a ucide în numele instaurării unei ordini creștine: „America este o națiune creștină și trebuie să rămână așa.”

Analiza lui Sandu Frunză se îndreaptă apoi asupra fundamentalismului iudaic, menționându-se că viziunea teologică politică tradițională a iudaismului se distinge prin faptul că se prezintă sub forma unei teocrații care funcționează ca monarhie. Și, ținând cont de această realitate, autorul scoate în evidență o altă realitate, anume că tradiția iudaică fiind, prin natura sa, o tradiție politică, presupune că legile sale sunt și legile statului, de aici posibilele conflicte cu ceea ce ar putea, în situația statelor moderne, să se constituie ca societate civilă sau ca stat de drept, democratic. Nu în ultimul rând, cititorului i se mai semnaleză și că trebuie avut în vedere faptul că iudaismul este o religie întrupată într-o comunitate, religia și evreitatea se susțin reciproc, iar în centrul acestei culturi construite pe principiile Legii iudaice stă ideea de obligație. Iar Sandu Frunză a dedicat un subcapitol aparte în cartea sa importanței și rolului Ierusalimului în istoria evreilor, dar și a musulmanilor. Nu în ultimul rând, mai precizează și că acțiunea sionistă în Palestina a fost și este asociată unui miracol, care a fost posibil datorită faptului că sionismul a formulat o ideologie ce valorifica ideea religioasă a întoarcerii în Ierusalim. Diferența dintre sionism și tradiția religioasă este că, în viziunea teologică, reîntoarcerea trebuia să aibă loc odată cu venirea lui Mesia, pe când viziunea ideologică atribuie însușirile mesianice intelectualității și membrilor comunității iudaice. Partea a IV-a a volumului se încheie cu un capitol foarte interesant despre fundamentalismul iudaic.

Firește că incursiunea realizată de Sandu Frunză n-ar fi fost completă fără a aborda și problematica fundamentalismului islamic. În primul rând, autorul precizează că secularizarea a devenit o caracteristică a lumii arabe doar în a doua jumătate a secolului XX, când modernitatea a devenit o realitate pentru instituțiile și modul de gândire al arabilor, chiar dacă unele comunități nici nu au apucat să cunoască forme ale secularizării. Nașterea fundamentalismului islamic este pusă în strânsă legătură cu eșecul ideologiilor contemporane ale modernizării – eșecul liberalismului occidental în țările arabe, mai ales în Egipt. În altă ordine de idei, eșecul marxismului tradițional (care a reprezentat totuși un factor de modernizare) s-a datorat faptului că a fost aplicat fără a fi adaptat societății musulmane. Iar ideologia științifică a marxismului nu avea cum să prindă rădăcini într-o societate în care mitul, simbolul, narațiunea, imaginația jucau un rol central. Nu în ultimul rând, profesorul Frunză consideră necesar să precizeze că tendințele de impunere a culturii occidentale în spațiul islamic au determinat, în majoritatea cazurilor, o reacție antioccidentală puternică. Iar pe acest fond s-a dezvoltat conștiința că Islamul poate depăși crizele pe care le-a adus procesul de modernizare occidentală și chiar surclasa Occidentul prin instaurarea Islamului ca nouă ordine mondială. Un capitol aparte este consacrat de Sandu Frunză analizei Jihadului ca formă a comunicării politice și ca

existență a supraviețuirii musulmane, fiind oferite exemple asupra Al-Qaeda, atacului islamist de la Charlie Hebdo, Daesh etc.

Volumul se încheie cu o analiză a identității religioase, multiculturalismului și ideologiei în context global, a toleranței și politicilor multiculturale în contextul globalizării, dar și cu un studiu de caz asupra Bisericii și statul național în România, toate aceste fenomene fiind puse într-un context mai larg în care Sandu Frunză aduce în discuție problematica minorităților religioase și a multiculturalismului, a intervenției statului în reglementarea vieții comunităților religioase, secularizarea etc.

În fine, cu responsabilitate afirmăm că avem de a face cu un volum reușit, care reprezintă deja un punct de referință în literatura de specialitate de la noi din țară. Stilul cărții este concis, împărțirea capitolelor în subcapitole sporește limpezimea ideilor, iar prin limbajul accesibil în care au fost expuse toate informațiile și ideile autorul are marele merit de a fi reușit stabilirea unei legături directe cu cititorul.

În ceea ce ne privește, salutăm opțiunea profesorului Sandu Frunză de a publica acest volum și nu ne rămâne decât să-i urăm succes în continuare și să așteptăm următoarele sale cărți.

Marcela Sălăgean

Regional Economy and Community Development in Transylvania, Highland Banat and Bukovina in the 19th Century. A Collection of Studies. Editors: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf. Argonaut Publishing House Cluj-Napoca, Symphologic Publishing House Gatineau (Canada), 2015, 241 p.

Studiile istorice asupra dezvoltării economice regionale au cunoscut o amploare deosebită pe plan mondial în ultimele decenii, întrucât întregesc în mod reușit abordările referitoare la evoluția globală a unei țări sau a unui continent, care s-au dovedit uniformizatoare și tot mai puțin relevante, de vreme ce reiau în repetate rânduri publicarea unor date statistice arhicunoscute, fără a explica diversitatea peisajului social și a mentalităților de comportament. Or, în dezvoltarea economică reală apar mari diferențe între zonele geografice, pe care statisticile naționale sau continentale le estompează într-o medie generalizatoare și irelevantă, fără a putea explica procesele locale de profunzime, dar care afectează în mod vizibil peisajul global. În România, înainte de 1990, studiile aprofundate de dezvoltare economică regională în perspectivă istorică nu erau deloc încurajate, dimpotrivă, uneori erau interpretate cu ostilitate de propaganda oficială. Începând cu anii '90 în România au apărut școli locale de istorie regională instituțională, culturală, religioasă, politică. Drept urmare, în domeniul istoriei economice a apărut la Cluj-Napoca un grup prestigios de cercetători, care și-au concentrat atenția asupra proceselor social-economice zonale în întreaga lor complexitate, rezultând un peisaj istoric polivalent și multicolor. Cercetătorii clujeni au colaborat tot mai strâns și au editat volume relevante ca informație prelucrată și nivel de interpretare. Printre coordonatorii acestor culegeri de studii se numără în mod constant Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean care au fost atât de convingători în demersurile lor științifice încât au dobândit în numeroase rânduri fonduri de cercetare din partea CNCS, instituții științifice europene, ba chiar și de pe alte continente.

Acești autori plini de inițiativă au câștigat autoritate și ascultare datorită demersurilor științifice de profunzime, care iau în calcul în cazul studiilor de dezvoltare regională toți factorii specifici locali, fie că ei favorizează sau descurajează evoluția social-economică. Cultul amănuntelor, aparent nesemnificative, dar care devin factori de evoluție sau involuție face parte din temeinicia metodologiei științifice puse în aplicare. Astfel că și în cazul volumului de față editorii țin să precizeze într-o scurtă notă introductivă că cei cinci contributory „își înfățișează rezultatele în studii de dimensiuni considerabile, iar editorii volumului au sprijinit și încurajat asemenea studii chiar pentru a asigura relevanța necesară și posibilitatea de a construi studii de caz solide din punct de vedere

teoretic și cantitativ empiric asupra temelor abordate”. Coordonatorul proiectului de cercetare este prof. univ. dr. Rudolf Gräf.

Conceptul de istorie a dezvoltării economice regionale este simplu doar în aparență, în realitate cuprinde în sine mai multe nivele de studiu și interpretare din cele mai diferite domenii ale vieții social-economice. Având în vedere acest lucru, Ioan Lumperdean, autorul studiului introductiv, și-a asumat o sarcină ingrată și dificilă când și-a propus să îl definească sub titlul *Regional Economy: Conceptual, Historical and Methodological Approaches*. Autorul este un binecunoscut profesor la Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor a Universității din Cluj-Napoca. Într-adevăr, se pune accentul pe o abordare cu tentă evident metodologică având în vedere conceptele, școlile de gândire și principalele orientări în cercetarea istoriei economice regionale. Primul subtitlu al studiului are în vedere chiar conceptele și istoria conceptuală a termenului de istorie economică regională, pornind de la o faimoasă vorbă de duh a lui Voltaire care afirmă răspicat că nu se poate purta o discuție fără definirea precisă a termenilor folosiți în dialog. Or, reiese că a durat ceva timp până ce conținutul termenului a fost deslușit în mod convergent de diferiți interpreți începând chiar de la începutul secolului al XIX-lea, în cazul autorilor români. Se pare că autorii clujeni au un anumit ascendent în definirea termenului, începând chiar cu Ioan Lumperdean și Radu Cristian Barna sau Benedek József care au contribuit din plin la limpezirea noțiunii. Rămânând în spațiul central-european, polonezul Marek Koter s-a remarcat de asemenea în această privință. Sunt puși în discuție termeni ca regiune, regionalism, regionalist, regionalizare, împreună cu grupuri semantice conexe, adică regiune administrativă, zonă economică, industrială, agricolă sau urbană. De asemenea, regiunea poate fi și turistică, etnografică, economică sau geografică. Un subcapitol special, foarte judicios întocmit, are în vedere evoluția studiilor de dezvoltare regională în România și pe plan mondial, de unde nu pot lipsi clasici ca Friedrich List, August Losch, Lucien Febre, Marc Bloch sau Fernand Braudel. Având în vedere bogatul material consultat, autorul își permite să formuleze câteva concluzii de bun simț, printre care cea care propune ca studiile de dezvoltare regională să fie întreprinse de echipe de cercetători, ținând seama de multiplele valențe ale conceptului.

Lectura studiului inaugural reprezintă un util punct de pornire pentru recepționarea bogatelor informații înfățișate de studiile de dezvoltare istorică regională, începând cu expunerea de mare consistență publicată de Iosif Marin Balog sub titlul foarte precis *The Price of Gold. Regional Economy, Society and Modernization of the „Auriferous Quadrilateral” in the Apuseni Mountains 1800-1914*. Autorul își începe studiul cu alte considerații teoretice și metodologice, de această dată având un caracter mult mai concret și mai aplicat. Studiul are dimensiuni considerabile și deține o pondere însemnată în economia volumului, dar lucrul este explicabil prin extensiunea temporală a cercetării, întrucât primele tabele statistice furnizează date despre producția de aur începând cu anul 1750. Necesitatea divizării expunerii din punct de vedere cronologic și tematic este evidentă, iar cel de al doilea subcapitol poartă titlul *Zona economică regională a Munților Apuseni în secolul XIX (1800-1914). Trăsături specifice în dezvoltare*. Se reamintește aici că zona Munților Apuseni dispune de puțin pământ cultivabil și sărăcăcios, astfel că populația rurală era nevoită să-și suplimenteze sursele de venituri prin prelucrarea lemnului și exploatarea aurului cu mijloace tradiționale rudimentare. Izolarea față de căile de comunicație și marile circuite economice agrava situația locală, care se schimbă prea puțin în bine în cursul secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, au loc mari schimbări pe planul organizării teritorial-administrative, al regimului politic și al politicii economice. Se distinge o primă perioadă începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea și până la 1850, când Curtea de la Viena căuta să controleze în măsură sporită activitatea minieră în regiune conform politicii economice mercantiliste, respectând cu toate acestea vechile privilegii și libertăți ale muncitorilor mineri, în schimb iobagii statului erau obligați să îndeplinească tot mai multe operațiuni care serveau exploatarea auriferă. Situația juridică a întreprinzătorilor particulari era destul de nesigură și schimbătoare, astfel că și evoluția producției aurifere a fost oscilatorie până în anul 1810, după care a început să crească până în anul 1845, cu toate acestea, autorul remarcă imposibilitatea recalculării exacte a producției de aur pe baza datelor disponibile. Se distinge însă o nouă perioadă de dezvoltare în mineritul aurifer între anii 1850-1885, deși nu se remarcă o îmbunătățire sensibilă din punct de vedere tehnologic. Desființarea iobăgiei și libertatea antreprenorială crescută au schimbat însă

peisajul social. Chiar și statul a adoptat o nouă strategie în gestionarea propriilor exploatari de metale prețioase. Alte schimbări au loc la nivel instituțional, în ce privește administrarea și supravegherea activității miniere. Un rol sporit joacă și evoluția legislației miniere, iar noua Lege Minieră austriacă din anul 1854 oferă noi posibilități pentru modernizare. Toți acești factori stimulează extracția auriferă care depășește anual cantitatea de 1.100 kg în zonă, atingând un nivel record în 1880, când se obțin 1997,19 kg de aur în valoare de 2.786.080,5 florini, depășind de 2,6 ori valoarea extracției din anul 1850. Drept urmare, și companiile miniere au devenit tot mai puternice și au convins guvernul maghiar să modifice legislația minieră în anul 1884, liberalizând posibilitățile de comercializare a metalelor prețioase. Astfel, autorul consideră că începând cu anul 1885 se intră în cel de al treilea stadiu de modernizare a mineritului din Munții Apuseni. Afluxul de capital francez, belgian, britanic și îndeosebi german duce la intensificarea concurenței, dar și la progrese tehnice deosebite în domeniu. Un rol foarte însemnat a jucat firma germană Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten AG în Gotha, care în 1884 a achiziționat acțiunile Societății Ruda 12 Apostoli. Investițiile crescând în minerit au stimulat producția de metale prețioase, iar extracția a depășit de regulă cantitatea anuală de 2000 kg de aur în zonă, atingând un moment de vârf în anul 1900, când s-au obținut 2909 kg aur în valoare de 9.541.520 de florini. Extracția de aur și de argint s-a menținut la un nivel înalt până la Primul Război Mondial.

Valorile produse prin intermediul industriei extractive au fost deci foarte însemnate, iar autorul își pune întrebarea în ce măsură au asigurat ele un nivel de viață satisfăcător muncitorilor mineri într-un segment intitulat *Urmările sociale ale mineritului aurifer*. Din păcate, este nevoit să constate că nivelul de salarizare practicat nu asigura nici măcar remunerația minimă necesară pentru asigurarea nevoilor stringente de viață, deși munca în subteran era foarte anevoioasă și periculoasă. Cu timpul s-a generalizat un regim de muncă de 8 ore la muncile subterane și de 12 ore la operațiunile de suprafață. După cum reiese, minerii își întrerupeau activitatea extractivă în timpul verii pentru a efectua muncile agricole, asigurându-și măcar în parte hrana necesară. Sărăcia era deci permanentă, iar autorul se referă într-o altă subdiviziune a studiului la urmările demografice ale acestei stări de fapt și constată – conform datelor din recensăminte – o creștere lentă a populației, cu 27%, între anii 1850-1910, întreruptă de epidemia de holeră din deceniul al VIII-lea, care a provocat scăderea populației la jumătate în Zlatna, de exemplu. Ulterior populația din Zlatna crește însă destul de repede, la fel ca și în alte centre miniere ca Abrud, Brad, Ruda sau Baia de Criș. Mai ciudat este că în vestite centre miniere, ca Baia de Arieș, Roșia Montană sau Săcărâmb, populația scade. În mod evident, autorul este foarte interesat de dimensiunea umană a evoluției economice, astfel că ulterior face aprecieri asupra structurii social-economice a populației, asupra școlarizării și științei de carte și asupra activității culturale. Revenind la aspectele economice ale vieții locale, este luată în studiu evoluția sistemului de credit în zonă, identificându-se 16 instituții de credit fondate de acționari români, maghiari sau germani. Concluzia generală a autorului este însă pesimistă, căci, după cum reiese, bogățiile aurifere au părăsit regiunea fără a lăsa în urmă suficientă valoare adăugată pentru a asigura o creștere economică durabilă, iar caracterul mono-industrial al zonei era numai în parte responsabil de această stare de fapt. Este o concluzie profesionistă, de vreme ce Iosif Marin Balog este cercetător științific gradul II la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, deja binecunoscut pentru pasiunea dovedită în preocupările de istorie economică.

De altfel, profesionalismul și acuratețea caracterizează toate contribuțiile publicate în acest volum de studii. Rudolf Gräf, profesor la Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor de la Universitatea din Cluj-Napoca, poate fi considerat deja un veteran al cercetărilor de istorie economică regională, axându-se în special pe zona Banatului și a Transilvaniei de Sud. De data aceasta a avut un prilej generos de istorie regională prin investigațiile efectuate asupra zonei dintre Valea Bistra și Munții Poiana Ruscă. (*Ohaba-Bistra/Ferdinand/Oțelu-Roșu. The Fortunes and Misfortunes of a Microregion (the 19th Century)*). Autorul constată că exploatarea resurselor minerale și energetice din zonă a provocat multiple schimbări pe plan economic, demografic, etnic, cultural și de civilizație. Sud-estul Banatului s-a transformat pe această cale într-un centru al industriei grele, favorizat – printre altele – și de accesibilitatea căilor de comunicație în această micro-regiune. Autorul își structurează expunerea pe etape de dezvoltare, prima fiind inaugurată curând după anul

1800 de frații Hoffmann și Carl Maderspach care au închiriat de la Erariul austriac dreptul de exploatare a resurselor metalifere. Asociații au activat cu suficient succes pentru a dezvolta o rețea de întreprinderi miniere și topitorii la Luncani, Ruschița, Rusca Montană și Ferdinandsberg, preluată în 1857 de Prima Societate Minieră din Banat și Transilvania (Erste Banat Siebenbürger Gesellschaft). Reiese însă că adevărata modernitate în afacerile industriale metalurgice s-a impus numai după fuzionarea acestei firme cu Societatea de Mine și Furnale din Brașov, formată în anul 1858. Noua societate a evoluat promițător mult timp, deși a ajuns datoare cu mari sume de bani fiscului, iar apoi instituțiilor de credit. Prețul de cost al produselor metalurgice era prea ridicat în comparație cu cele ale concurenței, iar legăturile pe calea ferată nu asigurau nici ele un sistem de transport convenabil. Crizele economice care se iveau din când în când au agravat starea financiară a societății, astfel că aceasta și-a vândut acțiunile Societății de Mine și Furnale din Călan, formată în 1889, cu participarea majoritară a capitalului german, dar cu infuzii din partea capitalului austriac și maghiar. Noua companie a continuat procesul de re tehnologizare și modernizare a capacităților de producție, inițiată încă de predecesora ei, devenind cea de a patra societate metalurgică din Ungaria ca volum de producție și cifră de afaceri. Autorul prezintă în evoluție creșterea capacităților de producție ale complexului de întreprinderi din perimetrul Ohaba-Bistra, avansând date tehnice foarte interesante. Pe lângă aceasta, acordă o mare importanță factorului uman, felul în care modul de viață al populației s-a transformat pe calea activității industriale. Consecințele demografice sunt și ele înfățișate cu multă atenție, arătând că nevoia de muncitori calificați a dus la stabilirea în zonă a unor muncitori și cadre tehnice de etnie slovacă și germană, care trăiau alături de români, maghiari și rromi. Extrema precizie caracterizează acest studiu de caz, înfățișând adevăratele dimensiuni ale evoluției economice regionale, privită din punct de vedere istoric și social-economic.

Dimensiunea umană a proceselor social-economice este investigată cu un ascuțit spirit de observație istorică și de Nagy Róbert, lector la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității, în studiul intitulat *Progress and Change. The Economic and Social Development of the Jiu Valley (1880-1914)*. Autorul își exprimă intenția de a înfățișa, pe lângă proeminenta dezvoltare economică, aspectele demografice, confesionale și de școlarizare din regiune, care au dus la un remarcabil amestec de etnii și culturi. Într-o primă evaluare macro-economică se evidențiază faptul că Valea Jiului concura pentru primul loc în producția carboniferă a părții ungare din Monarhia Dualistă. Cererea de cărbune pe piața internă era în continuă creștere, iar producția nu acoperea cererea, astfel că se aducea combustibil solid din Cehia și Moravia, chiar și din Germania. În aceste condiții, una dintre marile societăți maghiare carbonifere, Salgó-Tarjáni Kőszénbánya Részvény Társaság, a preluat la 1 ianuarie 1895 exploatarea Societății de Mine și Furnale din Brașov, care ajunsese în pragul falimentului. Centrul de greutate al Societății Salgó-Tarján se afla în minele de la Petroșani. O altă mare societate s-a constituit începând cu anul 1891 sub numele de Urikány-Zsívölgyi Kőszénbánya Részvény Társaság (Societatea Uricani Valea Jiului), stabilită la Lupeni. Aceste două mari societăți au preluat până la urmă controlul și asupra Societății Valea Jiului de Sus care își avea localizate exploatarea la Vulcan. Sunt prezentate pe îndelete aspecte inedite până acum din activitatea societăților miniere, noutăți deosebit de interesante sunt dezvăluirile despre Uzina Cocso – Chimică din Lupeni, preluată până la urmă de Societatea Uricani – Valea Jiului. Extinderea exploatărilor miniere necesită mijloace financiare îmbelșugate, asigurate de afluența de capital austriac, maghiar, francez și german. Progresul tehnologic și energetic a fost, de asemenea, evident, astfel că în anul 1913 se ajunge la o producție însemnată de 2,2 milioane tone, care avea însă doar o importanță regională, în comparație cu extracția cu mult mai ridicată din Boemia sau Silezia Austriacă.

Deci, Transilvania se menține într-o situație periferică în comparație cu centrul apusean al Monarhiei Dualiste. Lăsând la o parte comparațiile, schimbările economice și sociale sunt evidente în Valea Jiului, mai ales dacă avem în vedere formarea unei forțe de muncă industriale de peste 12.000 de persoane, în condițiile în care întreaga populație a Văii Jiului ajunsese la circa 50.000 de suflete în anul 1910. Este evident însă că pentru autor oamenii sunt cel puțin la fel de importanți ca și combustibilul produs, astfel că se lansează într-o analiză demografică pe mai multe paliere. Datele despre naționalitatea, religia, gradul de școlarizare, viața culturală sunt deosebit de amănunțite și exacte. Se constată o deosebită afluență de forță de muncă nu numai din întreaga Transilvanie, dar și

din Ungaria și din toate zonele Monarhiei Dualiste. Astfel că în Valea Jiului găsim, alături de români, maghiari și germani, un însemnat număr de slovaci, cehi, ucrainieni, italieni, polonezi. La fel de eterogenă este structura confesională, care întrunește laolaltă romano-catolici, greco-catolici, ortodocși, reformați, unitarieni, luterani, izraeliți, toți contabilizați cu precizie statistică. Rețeaua de școlarizare se află de asemenea în atenția autorului, începând cu școlile primare de stat și continuând cu școlile primare romano-catolice, în care învățau laolaltă elevi de toate naționalitățile și confesiunile. În acest sens este luat în considerare și învățământul profesional. Ulterior analiza este extinsă la toate nivelele de școlarizare, obținându-se rezultate statistice interesante și semnificative și în această privință. Bineînțeles, o chestiune esențială o reprezintă nivelul de salarizare atins de muncitorii mineri pentru ca profesiunea să devină atractivă, iar autorul ajunge la concluzia că în Valea Jiului retribuțiile abia atingeau nivelul mediu pe plan național, amănunte mai precise provenind însă de la angajații Societății Uricani – Valea Jiului. Echilibrul era însă fragil, dacă se are în vedere creșterea prețurilor la alimentele de bază de-a lungul anilor. Se precizează însă că patronii încercau să vină în ajutorul angajaților înființând magazine speciale, unde se găseau sortimentele de bază la prețuri accesibile. În concluzie, autorul prezintă un peisaj social foarte pestriț al unei zone miniere în ascensiune, realizând un istoric izbit de economie regională.

Transformările provocate de dezvoltarea industrială sunt evidente, deci nu e nevoie de altceva decât de înregistrarea și interpretarea lor. Dar presiunile exercitate de economia de piață în expansiune, care necesită mijloace bănești în măsură tot mai mare se manifestau în secolul XIX și în mediul rural conservator, chiar și în ținuturile îndepărtate de capitalele imperiale, cum ar fi Bucovina. Or, unii cercetători și-au propus chiar acest lucru, să studieze reacția mediului social rural aflat într-o relativă izolare față de provocările circulației bănești. Kurt Schar, cadru didactic la Academia Economică de Științe din Innsbruck, și-a ales să studieze procesele de adaptare a comunităților rurale din Bucovina, întemeiate de lipovenii care se refugiaseră aici din Rusia pentru a-și continua ceremonialului religios tradițional de rit ortodox vechi. Ei s-au așezat la Fântâna Albă și la Climăuți, unde au întemeiat lăcașuri de cult de dimensiuni considerabile. Lipovenii erau renumiți pentru hărnicia și cumpătarea lor, consumul de alcool fiindu-le complet interzis. Astfel că s-au dedicat nu numai agriculturii, dar și comerțului, iar unii negustori au acumulat averi considerabile. Cu toate acestea, mediul social nu era prielnic, satele lor trăind în izolare, adică într-o „periferie internă” (innere Peripherie) după expresia autorului. Loturile de pământ cultivabile erau foarte fărâmițate, după cum reiese din registrele cadastrale din secolul al XIX-lea. Cu toate acestea, producția agricolă era în creștere, iar autorul enumeră principalele plante de cultură. Titlul dat de autor este sugestiv: *Innere Peripherie. Die sozioökonomische Entwicklung zweier Siedlungen in der Bukowina im 19. Jahrhundert: Fontinaalba und Klimoutz*. Dezvoltarea așezărilor omenești este evidentă, crește numărul de case, de familii și de locuitori, după cum reiese din tabelele publicate în text. Referirile la stilul de viață și obiceiurile religioase ale lipovenilor dau o notă de culoare inedită informației.

Prezentarea peisajului uman reprezintă preocuparea prioritară nu numai în acest studiu de caz, ci și în toate celelalte investigații publicate în acest volum deosebit de atrăgător pentru cei preocupați de istoria economică regională, căci oamenii sunt cei care dau viață proiectelor de dezvoltare și tot ei sunt și beneficiarii lor.

Ludovic Báthory

JAKÓ Zsigmond, *Irás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*, Szerkesztők: Dáné Veronka, Fejér Tamás, Jakó Klára, Budapest, MTA kiadó, 2016, 884 p.; *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*, Szerkesztők: Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor, Kolozsvár, kiadta az Erdély Múzeum-Egyesület, 2016, 453 p.

Cele două cărți care constituie obiectul prezentării de față marchează centenarul nașterii istoricului Jakó Zsigmond (1916-2008), un medievist prin excelență care nu a ocolit, însă, prin

cercetarea unor aspecte particulare, nici istoria premodernă a spațiului transilvan. Participarea sa mai bine de trei decenii (anii '50-'80 ai secolului trecut) la editarea documentelor medievale privind istoria Transilvaniei din colecția *Documente privind istoria României*, devenită ulterior *Documenta Romaniae Historica*, seria C Transilvania, în cadrul colectivului competent îndrumat de către Francisc Pall, face ca numele lui Sigismund Jakó (cum este consacrat în istoriografia românească) să fie legat și de cel al Institutului de Istorie, denumit azi „George Barițiu”, din Cluj-Napoca, al Academiei Române.

Volumul editat sub egida Academiei Maghiare de Științe, cu titlul sugestiv pentru preocupările care l-au consacrat pe istoricul omagiat, *Írás, levéltár, társadalom* (Scriere, arhivă, societate) include 31 de studii, dintre cele mai reprezentative, datorate acestuia. Apărute în diverse momente ale evoluției sale științifice, din anii '40 ai secolului XX până la ultimul, publicat post mortem (2010), studiile reeditate în lucrarea de față ilustrează exemplar o viață dedicată cu pasiune cercetării izvoarelor medievale, pe care le-a „descifrat” cu acuratețea pe care o poate conferi numai o temeinică cunoaștere a paleografiei și diplomaticii. Indiferent de aspectul pe care îl abordează, un studiu semnat de Sigismund Jakó (scriere, istoria arhivei ca instituție, genealogie, critica izvoarelor etc.) dobândește o consistență specială tocmai prin recursul permanent la surse (majoritatea în limba latină), pe care le stăpânește cu o măiestrie greu de egalat.

Întregul material este structurat în trei părți, fiecare dintre ele cu un titlu semnificativ pentru conținutul studiilor încorporate, care coincide totodată cu principalele direcții de cercetare pe care le-a urmat cu consecvență istoricul.

Astfel, prima parte, *Chestiunea arhivelor și istoricul lor* cuprinde contribuții legate de istoria arhivelor din Transilvania (arhivele locurilor de adevărire, orășenești, comitatense, voievodale și princiare, ale funcționarilor publici, într-un amplu studiu de aproximativ 90 de pagini (p. 3-94), apărut în această formă pentru prima dată), legate de formarea și organizarea arhivei Societății Muzeului Ardelean, de ordonarea arhivelor de familie/nobiliare etc.

Următorul segment istoriografic reunește, sub titlul *Critica izvoarelor și științele auxiliare ale istoriei*, unele dintre cele mai valoroase contribuții ale lui Sigismund Jakó în acest domeniu: de la principii privind editarea surselor, istoria morilor de hârtie din Transilvania, unități de măsură utilizate în Transilvania medievală și premodernă, până la critica diplomatică aplicată unor documente suspecte și dezvăluirea acestora ca falsuri (cele întocmite în secolul al XVI-lea în interesul familiei de Ocna Sibiului/Vizakna, sau falsurile abației din Cluj Mănăștur, secolul al XIV-lea), reflectă calitățile medievistului autentic, însumate în mod exemplar în scrisul istoricului evocat.

Cea de-a treia parte, denumită *Istoria așezărilor și a societății*, reia studii privind așezări din comitatul Bihor, așezări dispărute, localități din epoca dominației otomane, posesiunile episcopului Transilvaniei în epoca medievală, urbariile din secolele XVII-XVIII ale cetății Gilău, dar și genealogii ale unor familii nobiliare (Veres de Sfâraș/Farnas, Papfalvi Havasalyi, familie de origine românească originară din Muntenia, Jako de Hodos, aceasta din urmă publicată prima dată postum (2010), fiind încă „în lucru” la data morții autorului). Remarcăm printre aceste contribuții, pe unele care își au originea în preocupări ce marchează începuturile carierei sale științifice, dar care l-au consacrat definitiv, și nu amintesc decât lucrarea *Bihar megye a török pusztítás előtt*, apărută în anul 1940.

Semnalăm în volumul de față și două materiale inedite: anume ediția critică a registrului redactat de Christianus Pomarius/Baumgarten în anul 1546, ca arhivar la Sibiu (*Regestrum litterarum în cellas ordinatarum*) și care reprezintă prima tentativă de organizare și inventariere a arhivei orașului Sibiu și a Universității săsești (p. 319-345), și ediția critică a lucrării lui Stephanus Zamosius/Szamósközi *Schediasma de veteribus monetis* din anul 1599, una dintre cele mai timpurii lucrări de numismatică din Transilvania (p. 478-523).

Bibliografia operei lui și despre Sigismund Jakó (p. 723-771) întregeste volumul aniversar, inspirat alcătuit; însumarea principalelor sale studii, publicate în reviste și volume diverse, nuanțează dimensiunea preocupărilor sale, profunzimea și acuratețea cercetării și, în același timp, oferă un temei istoriografic accesibil pentru cei interesați de problematica abordată, Indicele toponimic și onomastic, care oglindește pe deplin conținutul, constituind un instrument eficient în acest sens.

„Imixtiunile” sunt discrete în acest volum: un *Hommage à Jakó Zsigmond* semnat de Fodor Pál și o scurtă notiță biografică întocmită de Csukovits Enikő preced conținutul propriu-zis, ilustrat prin contribuții esențiale din opera istoricului, ceea ce reprezintă o admirabilă modalitate de elogiare a acestuia.

O cu totul altă abordare (mai convențională) își propune lucrarea *Testimonio litterarum*, apărută sub egida Societății Muzeului Ardelean, căreia istoricul Sigismund Jakó i-a dedicat, de-a lungul vieții, o mare parte a capacităților sale științifice și umane. Cei ce semnează cele 38 de studii, care alcătuiesc volumul, sunt istorici din țară și din Ungaria, care l-au cunoscut sau l-au citit, colaboratori pe tărâm istoriografic sau foști studenți și amintim doar câteva nume: Bogdándi Zsolt, Csukovits Enikő, Draskóczy István, Egyed Akos, Entz Géza Antal, Dáné Veronka, Kovács András, Solymosi László, Zsoldos Attila, Sipos Gábor, Pál Judit, Maria Crăciun, Lupescu Radu, Lupescu Makó Maria, Gálfi Emőke, Hegyi Géza, W. Kovács András.

Cronologic, studiile acoperă istoria Transilvaniei (și parțial a Ungariei) medievale și premoderne, tematica lor vizând cele mai diverse aspecte ale evoluției acestora: instituții specifice voievodatului, așezăminte ale ordinilor religioase, comerțul cu sare, activitatea tipografiei de la Alba Iulia, practica judiciară (mărturii ale împăciuitorilor „arbitri” într-un Registru inedit din anul 1468), topografia monumentelor istorice, genealogii nobiliare, impactul Reformei asupra artei religioase, bisericile Oradiei în veacul al XVIII-lea etc. (unele cu anexă documentară).

În această diversitate a problematicii abordate se regăsesc și două materiale care îl au ca subiect pe istoricul omagiat, anume cel semnat de Keserű Bálint, care subliniază aportul acestuia pe tărâmul medievisticii, și cel alcătuit de Gernot Nussbächer, care conturează personalitatea istorică a celui pe care îl numește „Nestor al istoriografiei maghiare din Transilvania”.

Valoarea volumului constă nu numai în calitatea științifică a majorității studiilor încorporate, ci și în reflectarea operei celui omagiat: aproape fiecare contribuție se revendică, direct sau indirect, de la o cercetare sau o sugestie datorate lui Sigismund Jakó. De fapt, o altă modalitate de a conștientiza măsura operei pe care istoricul a edificat-o și, în același timp, de a descoperi frumoasa moștenire pe care a lăsat-o, ilustrată de toți acei specialiști care încearcă să ducă mai departe o temeinică tradiție istoriografică.

Lucrările succint prezentate aici marchează un frumos gest de recunoaștere și recunoștință pentru istoricul de la nașterea căruia, în anul 2016, s-au împlinit 100 de ani: Jakó Zsigmond.

Lidia Gross